

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Sterkenburg, N.

Citation

Sterkenburg, N. (2021, May 19). *Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3176648>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3176648>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3176648> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Sterkenburg, N.

Title: Van actie tot zelfverwezenlijking. routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts

Issue Date: 2021-05-19

3. NAOORLOGS RADICAAL- EN EXTREEMRECHTS IN NEDERLAND: 1945-HEDEN

Nadat in het vorige hoofdstuk de definities van radicaal- en extreemrechts zijn vastgesteld, wordt in dit hoofdstuk de naoorlogse geschiedenis van het landschap vanuit historisch perspectief belicht. Om de voor dit proefschrift geïnterviewde radicaal- en extreemrechtse activisten te kunnen duiden, is het noodzakelijk meer te weten over de historische context waaruit zij voortkomen.⁷⁸ In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe het radicaal- en extreemrechtse landschap zich de afgelopen zeven decennia heeft ontwikkeld, als het gaat om wat het te bieden heeft aan aspirant-activisten die toetreding overwegen en op welke thema's zij zich profileren.

Hoewel van veel formaties niet bekend is waarom mensen toetraden en zich ervoor gingen inzetten, is met name vanuit historisch perspectief wel het nodige bekend over hun functioneren en wat er achter de schermen gebeurde. Dit geldt zeker wanneer het gaat om de voortdurende conflicten (intern en extern), afsplitsingen, opheffingen en doorstarts.⁷⁹ Het is geenszins het doel van dit proefschrift om deze geschiedenis tot in detailniveau te onderzoeken, maar er is wel een aantal relevante hoofdlijnen aan te duiden. Ook als een groep 'verdwijnt', houden de daaraan verbonden activisten vaak onderling contact. Om de zoveel tijd worden binnen dit netwerk weer nieuwe formaties geïnitieerd.⁸⁰

78 Zo wilden veel Nederlandse radicaal- en extreemrechtse formaties uit angst voor een verbod juist alle associaties met vooroorlogse nationalistische organisaties vermijden. In Vlaanderen wezen formaties juist expliciet naar het gedachtegoed van vooroorlogse nationalistische voorgangers en is het nationalisme – mede door het conflict met Franstalige Belgen – als subcultuur sterker maatschappelijk ingebed. Witte, H. de, en Scheepers, P. (1996), 'De dubbelzinnigheid van het politiek rechts-extremisme in Vlaanderen en Nederland. Een confrontatie van de ideologische standpunten van extreem-rechtse partijen en hun kiezers', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, Vol. 22, No. 4, p. 636-654, Witte, H. de (1998), 'Torenhoge verschillen in de Lage Landen. Over het verschil in succes tussen de Centrum-stroming en het Vlaams Blok', in: Holsteyn, J. van en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 175-192

79 Wagenaar, W. (2015), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in: Tierolf, B., Hermens, N., Drost, L., Kapel, M. van, *Vierde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2014*, Utrecht: Anne Frank Stichting/Verwey-Jonker Instituut, p. 39-51, p. 40

80 Van Donselaar (1996)

Hierbij dient te worden opgemerkt dat radicaal- en extreemrechts vele verschijningsvormen kent, waaronder neonazi-groepen, protestgroepen, ultranationalistische organisaties, studiegroepen, studentengezelschappen, ideologisch geïnspireerde jeugdbendes, (online-)mediakanalen, politieke partijen, vriendengroepen, militante bewegingen, sportteams (fitness en mixed martial arts) en dolende eenlingen. Om recht te doen aan die enorme verscheidenheid zal in dit hoofdstuk (en in de rest van dit proefschrift) standaard worden gesproken van de meer algemene term ‘formaties’ wanneer het om een groepering of organisatie gaat.

3.1 1945-1960: VERLANGEND NAAR EERHERSTEL

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog kwamen ruim 300.000 Nederlanders in aanmerking voor Bijzondere Rechtspleging.⁸¹ Zij werden beschuldigd van samenwerking met de Duitse bezetter, verraad, het in dienst treden bij een vijandelijke krijgsmacht en/of NSB-lidmaatschap. Zo’n 100.000 collaborateurs werden vastgezet, onder wie veel leden van de NSB en de (Waffen-)SS. Zij werden aangemerkt als ‘politieke delinquenten’, maar kwamen lang niet allemaal voor de rechter.⁸² Slechts 14.000 van hen hoorden ook daadwerkelijk een veroordelend vonnis.⁸³ Via het Besluit Ontbinding Landverraderlijke Organisaties werden de NSB en zeker dertig andere organisaties met nationaal-socialistische wortels verboden.⁸⁴

Rond 1950 was het overgrote deel van de gevangengenomen collaborateurs overigens weer op vrije voeten.⁸⁵ Dat jaar werd door de katholieke

81 In dit geval zijn zowel Nederlanders opgenomen die zijn veroordeeld tot zware straffen, als Nederlanders waarbij de verdenking ongegrond bleek te zijn. Van al deze mensen is een dossier aanwezig in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR). Voor een meer gedetailleerde geschiedschrijving, zie: Grevers, H. (2013), *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België 1940-1950*, Amsterdam: Balans

82 Tames, I. (2013), *Doorn in het vlees. Foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig*, Amsterdam: Balans, p. 11

83 Jong, L. de (1988), *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog: deel 12, Epiloog, eerste helft*, Den Haag: SDU Uitgevers, p. 620. Van de 145 doodstraffen zijn er uiteindelijk 42 voltrokken. Vanaf 1947 werd er, in golven, gratie verleend. De laatste collaborateur verliet in 1964 de gevangenis. Daarna zaten enkel nog vier Duitse oorlogsmisdadigers in Nederland vast.

84 Van Donselaar (1991), p. 88. Naast de NSB werden ook onder meer de Weerafdeling (WA) en de Nationale Jeugdstorm verboden.

85 Zie: De Jong (1988), p. 614, Tames (2013), p. 30-32

kerk aangegrepen om op te roepen tot vergiffenis voor hen die tijdens de Tweede Wereldoorlog ‘fout’ waren geweest. Ook in Nederland werd deze pauselijke boodschap omgezet in een pleidooi voor vergeving.⁸⁶ Meer kerkgenootschappen volgden het katholieke voorbeeld en riepen op tot ‘morele wederopbouw’, waarbij zij voormalige collaborateurs de kans gaven om terug te komen naar de kerk waar zij eerder uit waren gezet.⁸⁷

Een groot deel van de politieke delinquenten werd vanaf de jaren vijftig voorwaardelijk en onder toezicht in vrijheid gesteld, waarbij zij bepaalde beroepen niet meer mochten uitoefenen, geen kiesrecht meer hadden en het Nederlands staatsburgerschap kwijtraakten als zij in Duitse krijgsdienst waren getreden.⁸⁸ Hoewel de meesten er wel in slaagden weer een bestaan op te bouwen, kon een aanvankelijk verzwegen oorlogsverleden reden zijn voor ontslag. Velen namen genoegen met een marginale positie in de samenleving en wilden liever niet opvallen.⁸⁹

Rechtsherstel en amnestie

Een kleine groep nationaalsocialisten voelde zich slachtoffer en wilde juist erkenning voor wat hen was aangedaan. Ze hadden voor hun gevoel het beste voorgehad met Nederland en waren verbijsterd dat ze onder beroerde omstandigheden waren opgesloten en voor de rechter moesten verschijnen. Anderen waren in ideologisch opzicht geen nationaalsocialist geweest, maar wilden ook niet accepteren dat alles aan het nationaalsocialisme verkeerd was geweest.⁹⁰

86 De Jong (1988), p. 614

87 Tames (2013), p. 30-32

88 Het wel of niet intrekken van het staatsburgerschap leidde vanaf eind jaren veertig tot felle discussies in het parlement. Het ministerie van Justitie becijferde dat zo'n 40.000 Nederlandse mannen hun nationaliteit waren verloren omdat zij in een vreemde staats- of krijgsdienst waren getreden. Inclusief hun echtgenotes en in sommige gevallen ook hun kinderen zou het gaan om bijna 70.000 mensen die het Nederlandschap verloren. Men vreesde een grote groep Nederlanders met de status van vreemdeling. Het bestaan van zo'n omvangrijke ontwortelde groep werd gezien als een gevaar; zij liepen banen mis en ook emigratie was onmogelijk. De in 1953 aangenomen Wet Wegneming Staatloosheid maakte het mogelijk om het staatsburgerschap terug te vragen. Het aantal bleek overigens veel te hoog ingeschat. In 1960 meldde het ministerie dat tussen de 15.000 en 20.000 mensen hun staatsburgerschap waren kwijtgeraakt. Van de 9309 ingediende verzoeken om herstel van het Nederlandschap werd 98,5 procent ingewilligd. In 1977 waren er nog vijftig staatlozen en is de wet ingetrokken Zie: Tames (2013), p. 82-96

89 Van Donselaar (1991), p. 28-29, Tames (2013), p. 70.

90 Tames (2013), p. 11, p. 41

Vanaf eind jaren veertig werden er ook enkele kleine organisaties opgericht die zich officieel bezighielden met hulpverlening aan voormalige collaborateurs, in de vorm van het vinden van werk en huisvesting. Vanaf het begin waren deze organisaties omstreden. Verleenden zij bijvoorbeeld ook hulp aan voortvluchtigen? Waren ze geen dekmantel waaronder de idealen van de NSB en de Waffen-SS nieuw leven werd ingeblazen?

Een van die organisaties was de Stichting Oud Politieke Delinquenten (SOPD), in 1951 opgericht door zelfverklaard nationaalsocialist Jan Wolthuis – die na de Tweede Wereldoorlog door het Arnhemse Tribunaal tot vier jaar internering werd veroordeeld (met aftrek van voorarrest).⁹¹ Samen met bankbediende Jan Hartman, die vanaf 1941 meevocht met de Waffen-SS aan het Oostfront, richtte hij de SOPD op, met als doel: rechtsherstel en amnestie voor voormalige politieke delinquenten.⁹² Het hoofdbestuur bestond uit zes personen en volgens Van Donselaar zal de stichting niet meer dan honderd donateurs hebben gehad. De SOPD slaagde er niet in om een officiële gesprekspartner van de regering te worden en ook op individueel gebied zou de stichting ook maar weinig mensen helpen met het vinden van werk.

Hoewel de SOPD zich presenteerde als charitatieve instelling, moet zij volgens Van Donselaar wel degelijk worden beschouwd als een politiek-activistische organisatie, ‘een experiment om te zien hoe de samenleving zou reageren op het ontstaan van een nieuwe organisatie van nationaalsocialisten’.⁹³ Journalisten en antifascisten toonden keer op keer aan dat de SOPD het gedachtegoed van het nationaalsocialisme levend wilde houden, maar de stichting werd door de overheid redelijk ongemoeid gelaten: betrokkenen werden niet vervolgd en er kwam ook geen verbod.⁹⁴

91 Ook oordeelde het Tribunaal dat hij geen ambt mocht uitoefenen binnen de rechterlijke macht en de advocatuur. Hij kwam in 1949 vrij en vond dat hij onrechtvaardig was behandeld: hij kon zijn beroep niet meer uitoefenen, zijn vrouw was gedwongen zich ‘af te sloven als winkelmisje’ en zijn vakgenoten hadden hem laten vallen. Tames (2013), p. 97

92 Hartman werd veroordeeld tot tien jaar cel en werd rond 1950 voorwaardelijk in vrijheid gesteld. Aanvankelijk moest de SOPD ‘Comité 1945-1950’ heten, maar dat werd direct gedagvaard door de Stichting 1940-1945, die zich richtte op de verzorging van verzetslachtoffers.

93 De problemen die de SOPD wilde oplossen werden politiek gedefinieerd. Zo wilde de SOPD iedereen die zich na de Tweede Wereldoorlog met de ‘bijzondere rechtspleging’ van collaborateurs had beziggehouden, uit de rechterlijke macht verwijderen. Van Donselaar (1991), p. 37

94 De SOPD kwam in het voorjaar van 1952 in opspraak na een plan om Mussert te gedenken. Ook werden er 10.000 fotokaarten van de voormalige NSB-leider verspreid en wilde de SOPD in 1953 een dodenherdenking in de Peel organiseren voor gesneuvelde SS'ers. De herdenking mocht van de rechter niet, maar de SOPD werd geen verboden organisatie. Zie: Tames (2013), p. 98, Van Donselaar (1991), p. 51

Na een bestuurlijke leegloop richtte Wolthuis met ex-Waffen-SS'er Paul van Tienen in 1953 een politieke partij op: de Nationaal Europese Sociale Beweging (NESB).⁹⁵ Hiervoor zochten ze de samenwerking op met een aantal marginale jongerenorganisaties, zoals de Nationaal Europese Jongeren Orde (vijf leden) en het Algemeen Diets Jeugd Verbond (vier leden). Ook de Heel-nederlandse Jongeren werden aangeschreven; zij waren de enige met een paar honderd leden – waarvan de helft Belgisch.⁹⁶ Geen van de aangeschreven groepen ging in op de uitnodiging.

Ditmaal greep de overheid wel in. Met het Besluit Ontbinding Landverraderlijke Organisaties in de hand probeerde zij de NESB te verbieden, omdat zij hen zag als een voortzetting van Musserts NSB. Op 30 september 1953, vier maanden na de oprichting, stonden Wolthuis en Van Tienen samen voor de rechter omdat zij werden verdacht van deelname aan een verboden organisatie.⁹⁷

Vijf rechtszaken en twee jaar verder oordeelde de Hoge Raad in april 1955 dat het vonnis van het Haagse gerechtshof bleef gehandhaafd: beiden kregen twee maanden celstraf met aftrek van voorarrest.⁹⁸ Waar de SOPD eerder ongemoeid werd gelaten, werd de NESB (die uit een harde kern van zo'n dertig personen bestond) als politieke partij van nationaalsocialisten toch echt verboden.

95 Met deze naam werd aansluiting gezocht bij de in 1951 in Zweden opgerichte Europese Sociale Beweging, een internationale fascistische organisatie die zich verzette tegen het Europa van na de oorlog, dat is opgedeeld tussen de Verenigde Staten en Rusland. Van Tienen stichtte in 1951 een Nederlandse afdeling van de ESB die hij eigenlijk NSB (Nederlandse Sociale Beweging) wilde noemen, maar die afkorting kon niet. Vanaf 1952 zocht hij de samenwerking met Wolthuis op. Zie: Donselaar (1991), p. 52-55

96 Zie onder meer: Wever, B. de (2001), 'De schaduw van de leider. Joris van Severen en het naoorlogse Vlaams-nationalisme', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, No. 31, Vol. 1-2, p. 177-252, Hoorebeeck M. van (1986), *Oranje dassen 1944-1961*, Antwerpen: Uitgeverij der Nederlanden

In Vlaanderen liepen collaboratie en Vlaams nationalisme door elkaar. Het naoorlogse bestraffen van collaborateurs werd door veel Vlamingen ervaren als bestraffing van Vlaanderen. Zie: Tames (2013), p. 22

97 In aanloop naar de rechtszaken had toenmalig minister van Justitie Leendert Donker in het geheim aan een nieuw wetsvoorstel gewerkt, voor het geval het Besluit Ontbinding Landverraderlijke Organisaties niet afdoende zou zijn. Maar het voorstel verdween voorlopig in de la, totdat zou blijken of er daadwerkelijk nieuwe wetgeving nodig was. Zie: Tames (2013), p. 107

98 Van Donselaar (1991), p. 77

Een nieuwe politieke partij

In juni 1955, nauwelijks twee maanden na het verbod op de NESB, maakte de Nederlandse Conservatieve Partij (NCP) haar oprichting bekend. Hierbij trad een naaste medewerker van Wolthuis naar voren: Piet Galliard.⁹⁹ In maart 1956 deelde Galliard als voorzitter van de NCP mee kandidaten te zoeken voor de lijstbundeling Nederlandse Oppositie Unie (NOU). Verschillende kandidaten die zich aanmeldde hadden een verleden als collaborateur of banden met politieke delinquenten. Ook een groepje ontevreden VVD'ers, personen uit het voormalige KNIL, en de Vrije Boeren onder leiding van Hendrik Koekoek en G.W. Voortman (de oprichters van de latere Boerenpartij) meldden zich aan. Allemaal waren zij ontevreden over het regeringsbeleid en de gevestigde politieke partijen.¹⁰⁰

De NOU rekende zich rijk, met 100.000 ex-politieke delinquenten die mogelijk op hen zouden stemmen. Maar bij de Tweede Kamerverkiezingen op 13 juni 1956 stemden nog geen 20.000 mensen op de partij; voor een zetel waren twee keer zoveel stemmen nodig. De grote groep 'foute' Nederlanders die de NOU met open armen had moeten ontvangen, liet het afweten. Meer dan de helft van de stemmen (10.750) was afkomstig van het Algemeen Agrarisch Verbond, waardoor de NOU eerder kan worden gezien als de voorloper van de Boerenpartij.¹⁰¹

99 De meningen over zijn oorlogsverleden lopen sterk uiteen. Zelf meende hij dat hij onschuldig was. Het Bijzonder Gerechtshof had hem mede vrijgesproken doordat een belangrijke getuige niet meer kon worden gehoord. Galliards herhaaldelijke verzoeken om schadevergoeding werden echter afgewezen. Naast Galliard zaten ook voormalig KNIL-kapitein Raymond Westerling (berucht vanwege standrechtelijke executies op Zuid-Celebes) en de Rotterdamse tandheelkundige S. van Wijck in de NCP. Wolthuis was ongeschikt om de partij te leiden; zijn naam was besmet en hij werd succesvol op de achtergrond gehouden. Van Donselaar (1991), p. 87, Tames (2013), p. 113

100 Van Donselaar (1991), p. 97. Van Tienen werd geen kandidaat op de lijst. Hij besteedde wel ruim aandacht aan NOU in het *Sociaal Weekblad*. Van Tienen redigeerde vanaf 1953 het *Sociaal Weekblad*, dat hij vooral gebruikte om het nationaalsocialisme te rehabiliteren. Rond 1960 verschenen er in het blad veel artikelen waarin de Holocaust in twijfel werd getrokken. Zo werden slachtoffer aantallen geminimaliseerd en werd erop gehamerd dat de geallieerden met hun bombardementen veel groter onrecht zouden hebben aangericht. Tegen het *Sociaal Weekblad* werd door justitie niet opgetreden, ook niet na het verbod op de NESB.

101 Tames (2013), p. 118

Weinig animo

De verkiezingsnederlaag van de NOU laat zien dat er in de eerste vijftien jaar na 1945 maar weinig animo was voor de terugkeer van het nationaalsocialistisch gedachtegoed. Van Tienen besloot zich na de verkiezingsnederlaag terug te trekken uit de politieke arena en zich slechts bezig te houden met zijn boekwinkel en het schrijven voor zijn blad. Hij wilde zich inzetten in de ‘strijd tegen geschiedvervalsing’ en bleef door zijn bekendheid een belangrijk doelwit van tegenstanders.¹⁰²

Hoewel niet alle Nederlanders met een ‘fout’ verleden zwegen, gold dit wel voor de overgrote meerderheid. Maar weinigen lieten zich interviewen in de media, die vanwege respect voor de privésfeer zelf ook terughoudend berichtten over het ‘foute verleden’ van individuen. Een persoon werd alleen onder de loep genomen wanneer het ging om het algemeen belang, bijvoorbeeld toen in 1956 werd onthuld dat door toedoen van de Haagse burgemeester F.M.A. Schokking in 1942 een Joods gezin was opgepakt door de Sicherheitsdienst.¹⁰³

De communistische krant *De Waarheid* en de Communistische Partij Nederland (CPN) bleven ex-politieke delinquenten wel kritisch volgen en waar-schuwden in de jaren vijftig en zestig met regelmaat voor ‘herlevend fascisme’.¹⁰⁴ De CPN was sowieso kritisch over het teruggeven van het Nederlanderschap aan ex-collaborateurs, omdat ook oud-Spanjestridders door hun deelname in

102 In 1964 werd hij tot zes maanden cel veroordeeld voor belediging van een bevolkingsgroep omdat hij vanuit zijn boekwinkel het boek *Adolf Hitler – Sein Kampf gegen die Minusseele* verkocht. In afwachting van het hoger beroep verdween Van Tienen naar het buitenland, hoewel hij geen geldig paspoort had. Later bleek hij in Zuid-Spanje te wonen. Zie: Van Donselaar (1991), p. 106-108

103 Als er al aandacht werd besteed, dan ging het vaak om individuele gevallen. Veel dagbladen zochten hierin de nuance. Ook Loe de Jong trachtte onderscheid te maken en hamerde er in interviews op dat er binnen het ‘foute’ kamp grote verschillen, tegenstellingen en ruzies bestonden. Er werden ook nauwelijks mensen geïnterviewd over hun gevangenschap, mishandelingen of slachtofferschap, want er was een grote terughoudendheid ten aanzien van de persoonlijke levenssfeer. Zie: Tames (2013), p. 231, Heijden, C. van der (2008), *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam: Uitgeverij Contact

104 J.H. Wigmans, een Brabander die min of meer per ongeluk aan het Oostfront terecht was gekomen, publiceerde bijvoorbeeld een boek over zijn ervaringen als gevangene in de Sovjet-Unie. De communisten geloofden geen woord van zijn verhaal, al was het alleen maar omdat zijn boek een aanklacht tegen het Sovjet-systeem was. Het leidde tot vele stukken in *De Waarheid* en Kamervragen van de CPN. Zie: Tames (2013), p. 36-39

het leger van de Spaanse Republiek staatloos waren geworden. Deze anti-fascistische strijders van het eerste uur ondervonden moeilijkheden bij het terugkrijgen van hun Nederlandse nationaliteit, terwijl ex-fascisten daar wel voor in aanmerking kwamen.¹⁰⁵

Vasthouden aan eigen slachtofferschap

Wie bleef vasthouden aan de eigen goede bedoelingen uit de oorlogstijd en het eigen slachtofferschap, maakte het zichzelf moeilijk. Niet alleen plaatsten ex-collaborateurs zich op die manier buiten de samenleving, ze werden ook al gauw als rancuneuze NSB'ers gezien die zoveel mogelijk moesten worden vermeden.¹⁰⁶

Er waren in deze periode weinig meldingen van racistisch of antisemitisch geweld.¹⁰⁷ De algemene interesse voor het 'foute' verleden groeide pas vanaf de jaren zestig, aangewakkerd door de mediaberichtgeving over het in 1961 in Jeruzalem gehouden proces tegen Adolf Eichmann, organisator van de transporten naar de vernietigingskampen. Door de getuigenissen bij het proces werd Nederland – net als de rest van de wereld – voor het eerst expliciet geconfronteerd met de nationaalsocialistische vernietigingspolitiek, en konden daders vanaf de jaren zestig wél op interesse rekenen.¹⁰⁸

3.2 1960-1970: BEPROEFDE POLITIEKE AMBITIES

Vanaf het moment van Eichmanns arrestatie op 11 mei 1960 in Argentinië tot aan zijn executie in 1962 in Israël wijdde de Nederlandse pers veel artikelen aan zijn zaak. Hoewel de concentratiekampen bij de Neurenbergprocessen (1945-1949) wel waren genoemd, besloeg de verslaglegging over de genocide slechts een klein deel en werd er niet uitputtend ingegaan op de systematiek

¹⁰⁵ Tames (2013), p. 84

¹⁰⁶ Tames (2013), p. 67-73

¹⁰⁷ Er waren in Amsterdam, Den Haag en Den Helder weliswaar opstootjes tussen Nederlanders en repatrianten uit Nederlands-Indië, maar die werden verklaard uit een zekere rivaliteit tussen jongens onderling om indruk te maken op meisjes, of afgedaan als 'kwajongensstreken'. Vaak werd het racistische motief ontkend, en ze haalden zelden de politieke agenda. Zie: Witte, R. (1995), *Racist violence and the state. A comparative European analysis*, Utrecht: Universiteit Utrecht (proefschrift), p. 113-118

¹⁰⁸ Vree, F. van (1995), *In de schaduw van Auschwitz. Herinneringen, beelden, geschiedenis*, Groningen: Historische Uitgeverij

en planmatigheid.¹⁰⁹ In het Eichmann-proces kwamen de verhalen van overlevenden, de gewoone van de daders en de bureaucratie van het Derde Rijk wél aan bod. De aanklager zei bij aanvang dat, in tegenstelling tot bij de Neurenbergprocessen, nu het leed van de Joden centraal zou staan. Deze zaak was ‘built on what the Jews had suffered, not on what Eichmann had done’.¹¹⁰

De aandacht was nu gericht op onthullingen, processen, oorlogsmisdadigers die nog vrij rondliepen, de Holocaust, daadwerkelijke schuld en morele schuld.¹¹¹ Er kwam een nieuwe scheidslijn omtrent ‘goed’ en ‘fout’. Ook ontstond er bij journalisten die de oorlog niet als volwassene hadden meegemaakt een fascinatie voor voormalige SS’ers.¹¹²

Minder openlijk

Ondertussen opereerden organisaties met fascistische verlangens sinds het verbod op de NESB in 1955 minder openlijk. Wie zich met gelijkgestemden wilde organiseren, diende dat vooral in huiskamers te doen. En wie in de jaren zestig politiek actief wilde zijn, was gedoemd zich aan te sluiten bij een politieke partij die vrij van smet was. Maar zo’n partij kon haar imago juist weer verliezen zodra bekend werd dat zij fascistische sympathisanten, leden en politici binnen haar gelederen had. Dat leidde tot veel onderlinge geschillen en versplintering.¹¹³

Voor wat betreft de jaren zestig zijn er een paar organisaties die eruit springen. Allereerst was er de HINAG (Hulp aan Invalide Oud-Oostfrontstrijders, Nabestaanden, Politieke Gevangenen en Anderen), wat een afsplitsing van de SOPD was met ex-Waffen-SS’er Jan Hartman als middelpunt. Ze slaagden erin onder de radar te blijven, maar het nadeel was dat er daardoor weinig belangstelling was van potentiële nieuwe leden. Nadat Hartman in 1969 overleed

109 Earl, H. (2013), ‘Prosecuting genocide before the Genocide Convention: Raphael Lemkin and the Nuremberg Trials, 1945-1949’, in: *Journal of Genocide Research*, Vol. 15, No. 3, p. 317-337

110 Arendt, H. (1963), *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt Brace, p. 6. De rechtszaak moest er volgens Arendt ook aan bijdragen dat niet-Joden ervan overtuigd zouden raken dat Joden alleen in Israël een veilig leven zouden kunnen leiden.

111 Tames (2013), p. 260

112 Zo interviewden Armando en Hans Sleutelaar voor de *Haagse Post* Nederlandse SS’ers. Zie: Armando en Sleutelaar, H. (1967), *De SS’ers: Nederlandse vrijwilligers in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam: De Bezige Bij. Ze plaatsten de interviews niet in een moreel kader en zeiden vooral uit nieuwsgierigheid te handelen.

113 Van Donselaar (1991), p. 139-140

richtte de Boerenclub met de overgebleven HINAG-leden samen de Jan Hartman Stichting (JHS) op.¹¹⁴

In 1970 richtte oud-NSB'er Jan Kruls officieel de Nederlandse afdeling op van de in 1957 opgerichte internationale neonazistische organisatie The Northern League. Naar eigen zeggen wilde deze Noordbond de culturele banden tussen 'noordelijke' (Germaanse) landen aanhalen.¹¹⁵ De Noordbond presenteerde zich als een niet-politieke organisatie, die vooral aandacht had voor cultuur, de Germaanse cultuur in het bijzonder. Centraal stond dat cultureel erfgoed beschermd diende te worden tegen alle buitenlandse invloeden, waaronder het communisme. Maar het gevaar school ook in 'een verraderlijk cultureel en biologisch verval, veroorzaakt door de immigratie van vreemdelingen in Noord-Europese gebieden'.¹¹⁶

Boer Koekoek en de Boerenpartij

Hendrik Koekoek, bijnaam 'boer Koekoek', had zich al in 1956 aangesloten bij de NOU. Koekoek zat na de Duitse inval in 1940 zeven maanden in de gevangenis in Scheveningen. Na de oorlog werd hij voorzitter van de Landelijke Vereniging voor Bedrijfsvrijheid in de Landbouw, die zich keerde tegen overheidsbemoeienis. Koekoek zag een politieke kans en richtte in 1958 de Boerenpartij op, die tot aan 1962 in electoraal opzicht weinig succesvol was. Pas in dat jaar kreeg Koekoek een zetel in de Provinciale Staten van Gelderland en in 1963 haalde de Boerenpartij maar liefst drie zetels in de Tweede Kamer. Bij de lokale gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam in 1966 wist de Boerenpartij bijna tien procent van de stemmen te halen, waarmee de partij zich tot een protestpartij had ontwikkeld die er ook voor niet-boeren was.¹¹⁷ Het was een opvallende prestatie in de jaren zestig, waarin progressieve, idealistisch gedreven jongerenbewegingen de boventoon voerden.

A.T.J. Nooij promoveerde in 1968 op de Boerenpartij en plaatst in zijn proefschrift – geheel volgens het tijdsbeeld – sympathisanten, stemmers en leden op de F(ascisme)-schaal van de autoritaire persoonlijkheid (zie hoofdstuk

114 Van Donselaar (1991), p. 109-111

115 Valk, I. van der, en Schans, W. van der (2011), *Monitor racisme en extremisme. Extreemrechts in Amsterdam*, Amsterdam: Anne Frank Stichting/Amsterdam University Press, p. 17

116 Van Donselaar (1991), p. 119

117 Van Donselaar (1991), p. 122-123

4.1).¹¹⁸ Ook Van Donselaar noemt de Boerenpartij ‘een algemeen extreemrechtse beweging’ en wijst op de sympathie van oud-SS’ers en oud-NSB’ers voor de partij – al vormden zij binnen de achterban een minderheid.¹¹⁹

Politiek historicus Koen Vossen plaatst de Boerenpartij juist in een breder spectrum van rechts-populistische partijen en stromingen zoals dat in de jaren zestig bestond, en kwalificeert de partij in de beginjaren als ‘agrarisch populistisch’.¹²⁰ Vossen refereert aan de stijl (het neerzetten van een elite van politici, journalisten, rechters en ambtenaren die alleen nog omwille van zichzelf functioneert), de verheerlijking van ‘het volk’ als bron van wijsheid, en de cultus van charismatisch leiderschap.¹²¹

Vossen verklaart het brede succes aan de hand van de inspanningen van Koekoek, die buiten de agrarische gemeenschap naar bondgenoten zocht. Daarmee begaf hij zichzelf in kringen waar hij ook gefrustreerde conservatieven, rechts-nationalisten en voormalig aanhangers van antidemocratische partijen aantrof, die hem sterkten in het idee om in te spelen op een wijdverbreid gevoel van onbehagen. Hierbij kreeg hij steun van journalisten die smulden van Koekoeks boerenwijsheden.

Onrust rondom leden

Ondanks de verkiezingsoverwinningen van 1966 ontstond er datzelfde jaar in de Boerenpartij onrust rondom het ‘foute verleden’ van Hendrik Adams, die samen met Koekoek het initiatief had genomen tot oprichting van de partij, maar jarenlang op de achtergrond was gebleven. Koekoek weigerde aanvankelijk Adams te laten vallen, en beriep zich op zijn christelijke vergevingsgezindheid.¹²² Het leidde

118 Nooij, A.T.J. (1968), *De Boerenpartij. Desoriëntatie en radikalisme onder de boeren*, Meppel: Boom, Dölle, A.H.M., ‘De Boerenpartij: terugblik op een politiek verschijnsel’, in: *Intermediair*, 7 september 1979

119 Van Donselaar (1991), p. 126. De Boerenpartij verweerde zich overigens altijd tegen beschuldigingen dat zij ‘fascistisch’ zou zijn, onder meer door te verwijzen naar het ‘verzets-verleden’ van Koekoek en beschuldigingen (deels foutief of erg vaag) te uiten ten aanzien van andere politieke groeperingen die ook oud-NSB’ers in hun gelederen zouden hebben.

120 Vossen, K. (2004), ‘De andere jaren zestig. De opkomst van de Boerenpartij (1963-1967)’, in: *Jaarboek 2004*, Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen

121 Vetten, J. de (2016), *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centruumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)*, Amsterdam: Prometheus, p. 14

122 De *Nieuwe Rotterdamse Courant* onthulde dat Adams, in 1966 aangetreden als Eerste Kamerlid, in 1946 was veroordeeld wegens collaboratie en dat hij eerder brieven had ondertekend met ‘Heil Hitler’. Ook was Adams tijdens de bezetting lid geweest van de Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiderspartij (NSNAP). Zie: Tames (2013), p. 129

tot interne onrust en opzeggingen – uit ergernis dat de Boerenpartij geen afstand wilde nemen van Adams en andere oud-NSB'ers binnen de partij.

De Boerenpartij wist in 1967 nog vier zetels winst te halen en kwam daarmee met zeven zetels in de Tweede Kamer. Maar dat nam niet weg dat de partij bij tijd en wijle in verband werd gebracht met fascisme en dat zij er niet in slaagde die indruk weg te nemen. Eind jaren zestig was de Boerenpartij sterk uitgedund, al was er een kleine, trouwe aanhang op het platteland die Koekoek nog tot 1981 in de Kamer wist te houden.¹²³

Ongeorganiseerde rellen tegen arbeidsmigranten

In ongeorganiseerd verband waren er in de jaren zestig rellen tegen gastarbeiders uit onder meer Spanje en Italië. In Twente waren Italianen en Spanjaarden niet welkom in het uitgaansleven omdat zij meisjes zouden lastigvallen.¹²⁴ Op een enkele locatie werden zij zelfs geweerd door bordjes met teksten als 'Toegang verboden voor Italianen'. Dat mondde in de periode 1 tot 11 september 1961 uit in steeds frequentere vechtpartijen tussen de lokale bevolking en Spaanse en Italiaanse gastarbeiders in vier Twentse steden (Almelo, Hengelo, Enschede en Oldenzaal), die volgden op een toch al gespannen zomer waarin er steeds was gevochten.¹²⁵

De rellen leidden tot het vertrek van bijna 170 Spaanse en Italiaanse gastarbeiders. Enerzijds werd er in de pers bericht alsof het allemaal om meisjes ging. De rellen werden vooral aan marginale groepen toegeschreven: de Nederlandse kant had bestaan uit 'nozems', 'lummels' en 'gespuis'. Pas later werd ook de concurrentiepositie van de gastarbeiders op de arbeidsmarkt en de woningmarkt aangehaald. Hoewel de bordjes bij de uitgaansgelegenheden in de pers waren vergeleken met de 'Voor Joden Verboden'-bordjes uit de Tweede Wereldoorlog, werden de gebeurtenissen gereduceerd tot 'nozemrellen'.¹²⁶

123 Van Donselaar (1991), p. 133

124 In de vier Twentse steden Almelo, Hengelo, Enschede en Oldenzaal ging het om ruim 800 Italianen en 300 Spanjaarden, vrijwel allen jonge mannen.

125 Groenendijk (1990)

126 Groenendijk (1990), p. 70

Afgedaan als incidenten

Rob Witte, die promoveerde op overheidsop treden ten aanzien van racistisch geweld, concludeert dat er na de Tweede Wereldoorlog een strenge publieke afkeuring was van alles ten aanzien van fascisme, racisme en antisemitisme. Maar de meeste incidenten die er in de jaren vijftig en zestig waren, waren vooral gericht tegen heiligdommen en graven, waardoor acties vaak werden gebagatelliseerd en de ernst ervan werd ontkend – ook wanneer het ging om de bekladding van synagogen en Joodse begraafplaatsen met hakenkruisen.¹²⁷

Net als in de jaren vijftig waren in de jaren zestig de oprichters van vrijwel alle extreemrechtse organisaties en bewegingen politieke delinquenten met een ‘fout’ verleden. Hoewel er verschillende hoofdrolspelers waren en er vaak nadrukkelijk niet werd verwezen naar het vooroorlogse extreemrechtse gedachtegoed, leek het in de praktijk alsof er een estafettestokje werd doorgegeven.¹²⁸ Dat veranderde in de jaren zeventig, waarin er voor het eerst een groep kwam waarvan jongeren geen ‘fout’ verleden hadden.

3.3 1970-1980: OPENLIJK NATIONAALSOCIALISTISCH EN RACISTISCH

In de praktijk was er aan het begin van de jaren zeventig een ‘rechts-radicaal mozaïek’ van groepjes die veelal tegen elkaar aanleunden, maar waartussen ook grote onderlinge verschillen waren. Pogingen om de krachten te bundelen mislukten of waren slechts van korte duur.¹²⁹ Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1971 lag het succes van de Boerenpartij nog vers in het geheugen, maar geen van de afsplitsingen haalde een zetel. Ook de eerdergenoemde Noordbond en JHS trokken in de jaren zeventig weinig aandacht.¹³⁰ Daarnaast waren er enkele afdelingen van Vlaamse organisaties die zich bezighielden met de

127 Witte (1995), p. 119

128 Witte en Scheepers (1996), p. 647

129 Die versplintering is overigens niet nieuw. Ook voor de Tweede Wereldoorlog bestonden er fascistische en rechts-autoritaire organisaties die soms zo klein waren dat ze enkel uit een bestuur bestonden. Vaak leidden de verschillen ertoe dat clubs maar kort bestonden en personen vooral van de ene naar de andere organisatie zwierven. Zie: Bouw et al. (1981), p. 49-50.

130 Donselaar (1991), p. 142-143. De Noordbond probeerde wel aansluiting te vinden bij de Boerenpartij, maar had volgens Van Donselaar in de jaren zeventig haar aantrekkingskracht op oud-NSB'ers en -SS'ers grotendeels verloren. De JHS ging een slapend bestaan leiden.

‘Heelnederlandse’ gedachte, maar volgens Van Donselaar ging het om niet meer dan twintig personen.¹³¹

Te jong om een NSB- of SS-verleden te hebben

Op 27 maart 1971 werd met zo’n vijftig aanwezigen de Nederlandse Volks-Unie (NVU) opgericht in het Krasnapolsky te Amsterdam en hielden Nieuw Rechts Front en Actiegroep Vlaanderen op te bestaan.¹³² Het bestuur van de NVU bestond nadrukkelijk uit ‘jonge mensen’, dat wil zeggen: te jong om een NSB- of SS-verleden te hebben, hoewel er in ieder geval vanaf de jaren zeventig tot aan de jaren negentig altijd wel iemand met een ‘fout’ oorlogsverleden in het bestuur zat.¹³³ De latere leider Joop Glimmerveen werd in 1971 lid en in 1972 ‘propagandaleider’. Hij meende dat geen enkele andere politieke partij zich inzette voor het ‘biologische voortbestaan’ van het Nederlandse volk.¹³⁴

Op dat moment sloegen zijn ideeën binnen de NVU nog niet aan. De NVU presenteerde zich aanvankelijk als een nieuwe nationalistische, anti-communistische beweging die zich inzette voor de ‘Heelnederlandse’ zaak: een groot Nederland, van de Groningse Dollard tot het voormalig Vlaamse Duinkerke – een kreet die haast letterlijk uit het Leidend Beginsel van de NSB werd overgenomen.

Qua politieke ambities week de NVU af van de Boerenpartij. Waar de Boerenpartij slechts minder overheidsbemoeienis nastreefde, bracht de NVU in 1972 een programma uit met forse politieke hervormingen. Zo moest de koningin een minister-president aanstellen die het vetorecht had om beslissingen van het parlement naast zich neer te leggen. Het parlement zou deels worden gekozen, en deels bestaan uit naar voren geschoven wetenschappers, artiesten en militairen.¹³⁵

131 Van Donselaar (1991), p. 144

132 Bouw et al. (1981)

133 Bouw et al. (1981), Donselaar (1991). Tames wijst erop dat de invloed van veteranen bij de NVU beperkt was. Zie: Tames (2013), p. 341.

134 Van Donselaar (1991), p. 147. Glimmerveen werd in 1928 geboren, en tijdens de oorlogsjaren volgde hij de MULO. Aanvankelijk was hij PvdA-lid, maar begin jaren zestig zei hij zijn lidmaatschap op. Via de Boerenpartij schoof hij op naar rechts en sloot hij zich aan bij de Noordbond. Vanwege zijn NVU-lidmaatschap verloor hij zijn baan bij de NAVO.

135 Voerman, G. en Lucardie, P. (1992), ‘The extreme right in the Netherlands. The centrists and their radical rivals’, in: *European Journal of Political Research*, Vol. 22, No. 1, p. 35-54, p. 38

In de eerste drie jaar stond de NVU niet echt in de belangstelling en intern waren er conflicten. Volgens Van Donselaar is de NVU altijd een kleine partij gebleven, die – in het gunstigste geval – nooit meer dan tweehonderd leden heeft gehad. Maar waarschijnlijk lag het aantal veel lager; de meeste activiteiten werden georganiseerd door een actieve kern van tien tot twintig personen.¹³⁶

In 1974 deed Glimmerveen onder de naam ‘Lijst Glimmerveen’ mee aan de gemeenteraadsverkiezingen in Den Haag met de slogan: ‘Den Haag moet blank en veilig blijven! Weg met de Surinamers en Antillianen die op onze werkkraft en welvaart parasiteren.’ Het bijbehorende verkiezingspamflet leverde hem een boete op.¹³⁷ De campagne was opgezet met steun van de NVU en leverde net niet genoeg stemmen op voor een raadszetel. Maar Glimmerveen verwierf er de heldenstatus mee en nam vervolgens de leiding van de NVU over.¹³⁸ Hoewel Glimmerveen geen ‘fout’ verleden had, combineerde hij een bewondering voor het verleden met het relatief moderne thema van massa-immigratie, waarmee hij nieuwe en oude extreemrechtse figuren binnen een partij wist te verenigen.¹³⁹

Jongeren verenigden zich onder meer in organisaties zoals het Nationaal Jeugd Front (NJF) en voelden zich aangetrokken vanwege provocatieve acties en de racistische en extreme standpunten.¹⁴⁰ Qua sympathie voor het nationaalsocialisme deden zij zeker niet onder voor de oudere generatie en er werden ook geen pogingen ondernomen om dit te verbergen.¹⁴¹

Dagenlange rellen en pamfletten

In diezelfde periode kwam er voor het eerst aandacht voor racistisch geweld in Nederland en werden de eerste antiracismecomités opgericht als reactie op spanningen in de samenleving, die steeds meer multi-etnisch werd. In

¹³⁶ Donselaar (1991), p. 143-149

¹³⁷ Bouw et al. (1981), p. 95. Vanaf 1974 tot 1980 emigreerden zo'n 81.000 Surinamers naar Nederland. Ook was er een kleine, maar gestage migratie vanuit de Nederlandse Antillen. Vanaf eind jaren zestig kwamen ook veel gastarbeiders uit Turkije en Marokko, van wie werd verwacht dat zij daarna terug zouden keren naar hun land van herkomst. Zie: Witte (1995), p. 120

¹³⁸ Mudde (2000), p. 120

¹³⁹ Mudde (2000), p. 119. Overigens vonden de jongeren aanvankelijk juist dat de NVU zich veel te veel op het verleden richtte. Zie: Bouw et al. (1981), p. 78

¹⁴⁰ Penning en Brants (1985)

¹⁴¹ Bouw et al. (1981), p. 32

Rotterdam werden bijvoorbeeld in 1972 een aantal weken pensions en huizen aangevallen waar Turkse gastarbeiders verbleven. De rellen werden afgeschilderd als een gevolg van spanningen en irritaties tussen Nederlanders en migranten. Vier jaar later, in augustus 1976, werden twee Nederlandse jongens op een kermis in Schiedam neergestoken. Een van hen overleefde het niet. De dader bleek van Turkse afkomst te zijn. Ook hier volgden er dagenlange rellen waarbij Turkse doelwitten zoals theehuizen werden aangevallen.¹⁴²

Als reactie op de rellen verspreidde de NVU in Schiedam anti-Turkse pamfletten met daarin de oproep om de NVU en Glimmerveen te steunen, ‘in hun strijd op leven en dood met de vijanden van ons volk!’¹⁴³ Hoewel een aantal verspreiders van de pamfletten – onder wie Glimmerveen – werd opgepakt en strafrechtelijk vervolgd, was de NVU hiervan weinig onder de indruk. Er had zich zelfs een aantal nieuwe mensen als lid aangemeld en bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1977 besloot de NVU landelijk mee te doen onder de leus ‘Hou Nederland blank’.

Twee weken voor de verkiezingen attendeerden Henk Molleman en Aad Kosto (PvdA) minister Van Agt erop dat de NVU hetzelfde runeteken gebruikte als een onderdeel van de Waffen-SS. Van Agt verzekerde hun dat het Openbaar Ministerie de NVU wilde aanpakken omdat deze een bedreiging vormde voor de openbare orde.¹⁴⁴ De minister zag haar niet als voortzetting van de NSB en er werd dus niet onderzocht of de NVU kon worden verboden op basis van het Besluit Ontbinding Landverraderlijke Organisaties.

Verboden, maar niet ontbonden

In maart 1978 kwalificeerde de Amsterdamse rechtbank de NVU als verboden vereniging omdat zij in strijd was met de openbare orde. De officier van justitie had echter ook gevraagd om een vordering tot ontbinding, maar dat wees de rechtbank af. Volgens de rechter konden er door de kwalificatie van verboden

142 Witte (1995), p. 122-123

143 Van Donselaar (1991), p. 161-163. In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1977 ontstond er in de media wel discussie over de vraag of de NVU niet verboden moest worden. Daar werden vele bedenkingen tegen geuit, bijvoorbeeld dat de NVU een splinter was die toch geen zetel zou halen en na een verbond ‘ondergronds’ zou gaan.

144 Eskes, J.O. (1990), ‘Repressie van politieke bewegingen in Nederland. Een juridisch-historische studie over het Nederlandse publieksrechtelijke verenigingsrecht gedurende het tijdvak 1798-1988’, in: *Low Countries Historical Review*, No. 105, Vol. 3, p. 454-456

organisaties al genoeg consequenties worden verbonden. Zo konden leden, donateurs, sprekers en pamfletverspreiders strafrechtelijk worden vervolgd en kon de NVU worden geweerd bij verkiezingen, wat ook gebeurde.

In 1978 werd de NVU geweerd bij de gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam, Rotterdam in Den Haag, maar in maart 1979 oordeelde de Hoge Raad dat de NVU ten onrechte was uitgesloten. Volgens de Hoge Raad konden aan de beslissing van de Amsterdamse rechtbank geen verdere consequenties worden verbonden.¹⁴⁵

Glimmerveen ging met de NVU meer en meer een openlijk nazistische koers varen, waarbij hij zijn bewondering voor Hitler en Anton Mussert niet onder stoelen of banken stak. Ook het NJF timmerde aan de weg, en zorgde in oktober 1979 voor een rel door in de Soestduinse bossen een vlaggenparade en bijeenkomst te houden. Drie sprekers werden begin 1980 wegens rassendiscriminatie tot geldboetes en voorwaardelijke straffen veroordeeld.¹⁴⁶

De NVU nam bij de oprichting vrijwel letterlijk het Leidend Beginsel van de NSB over, en ging daarmee verder dan de leiders van de NESB ooit durfden. En in de periode dat de NVU onder vuur lag en er een verbod dreigde, liet ze meer en meer haar nationaalsocialistische gezicht zien. Veelzeggend is het citaat van Noordbond-leider Kruls, die in 1984 tegen de *Haagse Post* zei: 'Glimmerveen ging fascistje spelen terwijl hij dat nooit geweest was (...). Wij zeiden: 'Waarom doe je nou zo stom, waarom loop je nou met dat zwarte hemd, je moet juist gebruikmaken van het feit dat je geen oorlogsverleden hebt.'¹⁴⁷

In 1978 kwam er in Nederland ook een afdeling van de van oorsprong Vlaamse actiegroep Voorpost. Ook Voorpost was (en is) een 'Heelnederlandse' organisatie, die streeft naar een eenheid tussen Vlaanderen en Nederland, waarbij ze traditioneel nauwe contacten onderhoudt met extreemrechtse organisaties (waarover later meer).¹⁴⁸ Daarnaast steunde Voorpost het apartheidregime in Zuid-Afrika. Door gebrek aan aanhang bleef het Nederlandse

145 Van Donselaar (1991), p. 166-167. De NVU werd in feite gered door het bestaan van de Stichting tot Steun aan en Toezicht op de Nederlandse Volks-Unie, die tot doel had interne conflicten te bezweren. Van deze stichting was geen ontbinding gevraagd, waarna de Hoge Raad oordeelde dat er juridische fouten waren gemaakt bij de aanpak van de NVU.

146 Bouw et al. (1981), p. 77. Onder meer Rinus Clabou droeg een gedicht voor waarin hij uitspraken deed als: 'Creolen terug naar hun stinkriolen.' De andere veroordeelden waren ex-vicevoorzitter van de NVU Herman Heringa en NJF-voorzitter Peter Duisterhof.

147 *Haagse Post*, 22 december 1984. Via Van Donselaar (1991), p. 169. Overigens kwam het in 1978 tot een breuk tussen Kruls en Glimmerveen.

148 Linden (2009), p. 12. Mudde (2000), p. 84. Voorpost werd in 1976 in Vlaanderen opgericht.

deel tot aan de jaren negentig klein, terwijl Voorpost Vlaanderen wel een groot aantal leden wist te trekken en nauwe banden onderhield met het eveneens groeiende Vlaams Blok.¹⁴⁹

De langzame neergang van de Boerenpartij zorgde in de jaren zeventig niet voor een sterke groei bij de NVU. Kennelijk was het gedweep met nationaal-socialistisch gedachtegoed voor velen een brug te ver. Dat bood ruimte voor nieuwe initiatieven, en in de jaren tachtig kreeg de radicale NVU concurrentie van de Centrumstroming – die een alternatief wilde zijn voor het extreme nationalisme van de NVU.¹⁵⁰

3.4 1980-1990: 'NIEUW-RECHTS NATIONALISME' EN DOLENDE JONGEREN

De NVU koppelde thema's als immigratie aan oude idealen en was daarmee nog altijd sterk gericht op het verleden. Met dat teruggrijpen op het verleden werd in de jaren tachtig gebroken toen de Centrumstroming opkwam. Hoewel de inmiddels opgeheven Centruumpartij en Centrum Democraten vaak zijn gekwalificeerd als extreemrechts, worden zij inmiddels in andere studies getypeerd als 'radicaal-rechts'.¹⁵¹ Volgens de politicologen Voerman en Lucardie ging het om een nieuw fenomeen: 'nieuw rechts nationalisme'.¹⁵²

De Centruumpartij werd op 10 maart 1980 opgericht, presenteerde zichzelf als 'gematigd nationalistisch' en wilde expliciet op afstand blijven van de NVU.¹⁵³ Met het begrip 'centrum' in de naam mikte ze op het politieke midden. De partij zette specifiek in op het behoud van de Nederlandse cultuur, maar keerde zich ook tegen zittende politici die zich vooral met het versterken van hun eigen belangen zouden bezighouden.

149 Van Donselaar (1991)

150 Voerman en Lucardie (1992)

151 De Vetten (2016)

152 De Vetten (2016), p. 14, 267

153 In december 1979 richtten drie voormalige NVU-leden (Henry Brookman, Yge Graman en Robert Boot) de NCP op. Bij een bijeenkomst eind februari in de Mozes en Aäronkerk in Amsterdam (waar illegale Marokkaanse migranten verbleven die met een hongerstaking uitzetting wilden voorkomen) gingen ze met aanwezigen op de vuist. De partij hief zich daarna op. Vervolgens richtten twee initiatiefnemers de Centruumpartij op (Henry Brookman en rechtenstudent Alfons Overwater). Overigens waren niet alle leden van het eerste uur afkomstig van de NVU; een deel was lid van de KVP of PvdA geweest, of politiek dakloos. Voerman en Lucardie (1992), Lucardie, P. (1998), 'Een geschiedenis van vijftien jaar Centrumstroming', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 17-30

Het voornaamste probleem was volgens de Centruumpartij migratie uit landen met een andere, niet-Europese cultuur, die zou bijdragen aan werkloosheid, overpopulatie en het veroorzaken van culturele en sociale spanningen.¹⁵⁴ De oplossing was volgens de Centruumpartij simpel: het stoppen van immigratie, het uitzetten van illegalen, en legale migranten de keuze geven ofwel terug te gaan naar het land van herkomst, ofwel zich aan te passen aan de Nederlandse cultuur.¹⁵⁵

Medeoprichter Henry Brookman, die aanvankelijk de leiding had, plaatste zichzelf al gauw op de achtergrond, mede uit angst om zijn baan aan de Vrije Universiteit te verliezen.¹⁵⁶ Hans Janmaat, een Haagse docent maatschappijleer die al bij verschillende partijen had rondgekeken en die aanvankelijk als publiciteitsmedewerker bij de Centruumpartij was betrokken, nam de leiding over. De Centruumpartij werd vaak in de media in één adem genoemd met de NVU.¹⁵⁷ Maar de NVU beschouwde de Centruumpartij niet als heimelijke fascistische medestander; ze zag haar juist als aartsvijand.¹⁵⁸

Vanaf eind jaren zeventig ontstonden diverse groeperingen die acties voerden tegen radicaal- en extreemrechtse formaties. Vaak betrof het hier lokale samenwerkingsverbanden van onder meer antifascistische organisaties, de vredesbeweging, de anti-apartheidsbeweging, de vrouwenbeweging en de anarchistische beweging.¹⁵⁹ Soms werden woonplaatsen en werkgevers van radicaal- en extreemrechtse activisten geopenbaard, in andere gevallen werden

154 Mudde en Holsteyn (2000), p. 150

155 Voermans en Lucardie (1992), p. 40-41

156 Brookman zei uiteindelijk zelfs zijn lidmaatschap van de Centruumpartij op om zijn baan te behouden, maar het mocht niet baten. In 1984 vroeg het College van de VU hem afstand te doen van de Centruumpartij en haar gedachtegoed, maar hij weigerde. In 1984 verliet hij de VU met een afvloeiingsregeling. Zie: Niemöller, J. (2015), *De verschrikkelijke Janmaat*, Amsterdam: Uitgeverij van Praag, p. 54

157 Overigens moet hier worden opgemerkt dat de Centruumpartij haar immigratiestandpunt pas prominent naar voren bracht bij haar verkiezingsdeelname in 1981 en 1982. Zie: Brants, K. en Hogendoorn, W. (1983), *Van vreemde smetten vrij: de opkomst van de Centruumpartij*, Bussum: De Haan

158 Donselaar (1991), p. 178-179, Donselaar (1995), p. 35-40.

159 Daarnaast was er sprake van georganiseerd straatgeweld, zoals krakersrellen in Amsterdam, en aanslagen op Shell-benzinestations, brandstichtingen in Makro-vestigingen en bomaanslagen van de radicale actiegroep RaRa. Van de bijna 400 in de jaren tachtig getelde politiek gemotiveerde gewelddaden kwam ongeveer twee derde uit linkse hoek en een derde uit rechtse hoek. Zie: De Vetten (2016), p. 259. Hoogerwerf, A. (1996), *Geweld in Nederland*, Assen: Koninklijke Van Gorcum & Comp. B.V, p. 20-22. Buijs, F. (2002), 'Politiek geweld: bedreiging en uitdaging', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds.), *Democratie in verval*, Amsterdam, Uitgeverij Boom, p. 181-200

vergaderingen, demonstraties of folderacties verstoord met dreiging en/of geweld.¹⁶⁰ Binnen de antifascistische beweging werden in de jaren tachtig ook twee onderzoeksgroepen opgericht die zich bezighielden met het ‘ontmaskeren’ van extreemrechts: FOK (Fascisme Onderzoek Kollektief) en KAFKA (Kollektief Anti Fascistisch/Kapitalistisch Archief). Beiden verstrekten informatie aan journalisten over ideologieën, organisaties en de achtergrond van leden en publiceerden daar ook zelf over.¹⁶¹

Dolende jongeren

Vanuit de top van de Centruumpartij werd de jongerenorganisatie de Jonge Geuzen opgericht. In de jaren tachtig was ook een opkomst van radicale nazistische jongerenorganisaties te bespeuren. De meeste werden opgericht door oud-SS'ers, zoals Viking Jeugd, Actiefront Nationaal Socialisten (ANS) en het Onafhankelijk Verbond Nationaal Socialisten (OVNS). Onderling was er uitwisseling van aanhangers, ideeën en diensten. Het ging om enkele tientallen dolende jongeren van wie vaak niet helemaal duidelijk was waar ze bij hoorden – als ze al ergens bij hoorden.¹⁶²

Zowel de NVU als de Centruumpartij deed mee aan de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1981, maar beide haalden niet genoeg stemmen. Na de verkiezingen ging de Centruumpartij met opgeheven hoofd verder, terwijl de NVU in een crisis raakte. Enkele maanden na de verkiezingen trok Glimmerveen zich terug, naar eigen zeggen wegens privéproblemen én omdat hij geen zin meer had om bij persconferenties in zijn eentje menigtes te trotseren die hem in elkaar wilden slaan.¹⁶³ Het leiderschap werd overgenomen door de

¹⁶⁰ Linden (2009), p. 13-15. Het was voor de Centruumpartij, Centrumpartij'86 en Centrum Democraten sowieso moeilijk om vergaderingen te beleggen wegens bommeldingen en dreigtelefoontjes, die niet altijd loos alarm bleken. Voor een gedetailleerd overzicht, zie Niemöller (2015), p. 147-173.

¹⁶¹ De Vetten (2016), p. 224-225. Zie bijvoorbeeld: Onderzoeksgroep Kafka (1998), *CP'86. Met name genoemd*. Amsterdam: Stichting Uitgeverij Papieren Tijger

¹⁶² Van Donselaar (1991), p. 206-207

¹⁶³ Van Donselaar (1991), p. 179-182. Deels had dit ermee te maken dat de NVU en de Centruumpartij niet in alle kieskringen mee mochten doen, nadat er massaal tegen de kieslijsten was geageerd. De verkiezingsdeelname leidde tot veel publiciteit, maar na afloop constateerden de media dat beide partijen geen voet aan de grond hadden gekregen. In 1982 probeerde zowel de NVU als Glimmerveen aan de gemeenteraadsverkiezingen mee te doen met naamloze lijsten, maar ook dat leverde geen zetels op. Vlak na de verkiezingen bleek de NVU ook in financiële problemen te zijn gekomen.

relatief onbekende H.J. Barendregt, die een meer gematigde koers voer, die tot een verdere afbrokkeling van de NVU leidde. Zo besloot Stewart Mordaunt, voorzitter van de NVU-jongerenorganisatie Nationaal Jeugd Front, na het vertrek van Glimmerveen voor zichzelf te beginnen met Jongeren Front Nederland (JFN). Glimmerveen keerde in 1983 alsnog terug als NVU-voorzitter en trok daarna veel op met Mordaunt.¹⁶⁴

Racistisch geweld hoog op de agenda, maar van korte duur

Niet alleen de radicalen verlieten de NVU; het meer gematigde deel van de achterban leek te zijn overgestapt naar de Centruumpartij. Die haalde bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1982 ruim 68.000 stemmen en kwam in het parlement. Het leidde tot een deuk in het nationale antiracistische zelfbeeld, en een schok in de media: hoe had dit kunnen gebeuren? Duizenden betogers protesteerden op het Binnenhof tegen Janmaats toetreding tot de Tweede Kamer.¹⁶⁵

Als gevolg van de verkiezingswinst kwam er meer aandacht voor racistisch geweld, dat nog eens werd versterkt door de moord op de 15-jarige Antilliaanse Kerwin Duinmeijer op 20 augustus 1983. Duinmeijer werd in Amsterdam door de 16-jarige skinhead Nico Bodemeijer neergestoken. Een taxichauffeur weigerde hem mee te nemen en hij bloedde dood. Bodemeijers daad werd gezien als de eerste racistische moord sinds de Tweede Wereldoorlog, al vond de kinderrechtster dat het racistische motief niet kon worden bewezen.¹⁶⁶

Na de moord op Duinmeijer belandde racistisch geweld voor het eerst als thema hoog op de politieke agenda en kwamen er antidiscriminatiebureaus en meldpunten, vaak gestart of medegefinancierd door lokale overheden. Aanvankelijk lag het aandachtsgebied bij herlevend fascisme, later in de jaren

164 Linden (2000), p. 14. Donselaar (1991), p. 208

165 Witte, R. (1998), 'Een kwestie van gewenning? Reacties op de Centrumstroming', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 127-142

166 Hoewel Bodemeijer de kinderrechtster vertelde dat 'de nikker' Duinmeijer hem vies had aangekeken, achtte de kinderrechtster het racistische motief niet bewezen. Bodemeijer kreeg zes jaar 'buitengewone behandeling' voor agressief gedrag. Nadat hij in 1988 vrijkwam, zocht hij zijn skinheadvrienden weer op en werd hij lid van de Centruumpartij. Documentaire-maker Kees Vlaanderen maakte een documentaire over Bodemeijer. Volgens Vlaanderen werd hij door iedereen uitgekotst, waardoor het logisch was terug te keren naar zijn oudere vriendengroep. Zie: Aboutaleb, Y., 'Voor eens en altijd moordenaar en skinhead', in: *NRC Handelsblad*, 14 januari 2012

tachtig werd dit ook verlegd naar discriminatie en alledaags racisme.¹⁶⁷ Hoewel de Centruumpartij in de media weliswaar in verband werd gebracht met een toenemende agressie tegen allochtonen, leek dit de partij geen schade toe te brengen. Zo groeide het ledenaantal van enkele honderden in augustus 1980 naar 3.000 à 4.000 in oktober 1983.¹⁶⁸ Bovendien bleken de inspanningen van korte duur. In de tweede helft van de jaren tachtig verdween racistisch geweld als onderwerp ook weer van de agenda. Het zouden slechts individuele incidenten zijn en geen structureel probleem.¹⁶⁹

Het jaar 1984 werd voor de Centruumpartij een rampjaar. Door het electorale succes had de partij een aanzuigende werking op militante activisten, waardoor er intern discussie ontstond. Tussen individuen onderling bleek het vaak niet te boteren. Daarnaast kwamen veel actieve leden als gevolg van hun politiek activisme in de problemen met hun werk, gezin, familie- en kennis-senkring.¹⁷⁰ En dan was er nog de vraag of Janmaat als partijvoorzitter én Kamerlid niet te veel macht had. Nadat hij het partijvoorzitterschap moest overdragen, keerde een partijmeerderheid zich tegen Janmaat en werd hij geroeyd.¹⁷¹ Het imago liep nog eens een extra deuk op toen Glimmerveen (NVU) in de media onthulde dat er nogal wat oud-NVU'ers, oud-NSB'ers en oud-SS'ers lid waren van de Centruumpartij.¹⁷²

Vier stromingen

Halverwege de jaren tachtig waren er volgens Van Donselaar binnen extreem-rechts in Nederland vier stromingen. Allereerst was er het Tweede Kamerlid Janmaat, die in 1984 zelf een nieuwe partij oprichtte: de Centrum Democraten

167 In de jaren tachtig ging het om zo'n veertig nieuwe bureaus en meldpunten, waaronder het Landelijk Bureau Racismebestrijding. Daarnaast probeerden maatschappelijke organisaties als de Anne Frank Stichting, het Nederlands Centrum Buitenlanders en vakbonden zoals de FNV de publieke opinie te beïnvloeden op het gebied van wat zij zagen als racisme en fascisme. Onder meer de Anne Frank Stichting wees naar de Centruumpartij als het ging om de oorzaak van de toename van racistisch geweld. Zie: Witte (1995), p. 133-134, De Vetten (2016), p. 180-188

168 Holsteyn (1998), p. 21

169 Witte (1995), p. 137

170 Schikhof, M. (1998), 'Strategieën tegen extreem-rechts en hun gevolgen', in: J. van Holsteyn en C. Mudde (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 143-156. Niemöller (2015), p. 77-90.

171 Holsteyn (1998), p. 21. Door het vertrek van Janmaat, die zijn Kamerzetel behield, liep de Centruumpartij subsidie mis en kwam zij ook financieel in de problemen.

172 Van Donselaar (1991), p. 198-205

(CD). Daarnaast was er de uitgedunde Centruumpartij.¹⁷³ Ook was er de NVU en JFN van Glimmerveen en Mordaunt. En dan was er nog Consortium De Levensboom: een groep activisten die zich rond de weduwe Rost van Tonningen in haar huiskamer in Velp verzamelde, en die zich wilde inzetten voor eerherstel van de oud-NSB'er Meinoud Rost van Tonningen, voor behoud van 'eigen identiteit', voor 'rasbewustzijn' en 'tegen de verloedering'.¹⁷⁴

Om de versplintering terug te brengen en te zien of er een verzoeningspoging tussen de Centruumpartij en de CD mogelijk was, vergaderden leden op 29 maart 1986 in Hotel Cosmopolite in Kedichem. Het hotel werd door zo'n tweehonderd tegenstanders met rookbommen bestookt, vatte vlam en werd grotendeels verwoest. Er vielen enkele gewonden. Wil Schuurman, secretaresse en latere vrouw van Janmaat, verloor een been. Het voorval zou nog vaak gebruikt worden door radicaal- en extreemrechtse activisten om de underdog-positie van hun beweging te illustreren.¹⁷⁵

Besmet door jongere leden

De verkiezingen voor gemeenteraden en de Tweede Kamer van mei 1986 betekenden de doodsteek voor de Centruumpartij, die de kiesdrempel niet wist te halen. Veel leden haakten af en de Centruumpartij was sowieso al in financiële problemen gekomen doordat Janmaat zijn Kamerzetel had aangehouden, waardoor de partij subsidie misliep.

173 Eind 1984 koos Konst voor het leraarschap, nadat zijn school hem tot een duidelijke keuze had gedwongen.

174 Van Donselaar (1991), p. 198-210. De groep rondom de weduwe Rost van Tonningen probeerde nog de partij Neerlands Herstel van de grond te krijgen, waarbij zij zelf op de achtergrond bleef. Maar de deelname aan de raadsverkiezingen van 1986 was weinig succesvol.

175 Janmaat kreeg na Kedichem geen enkel bericht van andere Kamerleden of de voorzitter en was daar zeer verbolgen over. Ook werd er vanuit de Tweede Kamer geen enkele rekening gehouden met de handicap van Schuurman. Zo kreeg zij geen werkplek die rolstoeltoegankelijk was en moest zij elke ochtend naar het CD-kantoor op zolder worden gedragen. Er werden uiteindelijk vier jonge mannen tussen de 19 en 27 veroordeeld tot zes maanden cel (waarvan drie maanden voorwaardelijk). Later zou nog een 27-jarige Amsterdammer een onvoorwaardelijke celstraf van zes maanden krijgen voor zijn betrokkenheid. Het leidde eveneens tot een breuk binnen de bredere antiracismebeweging, waarin men ook voor Kedichem al ernstig verdeeld was over het gebruik van geweld. Meer gematigde antifascisten haakten af en ook maatschappelijke organisaties wilden niets meer met radicale antifascisten te maken hebben. De Anne Frank Stichting had in 1982 al afstand genomen van de acties tegen de Centruumpartij en uitte in 1984 al haar zorgen over het geweld. Zie: Linden (2009), p. 14, De Vetten (2016), p. 223, 245-260, Niemöller (2015), p. 25

De nieuw opgerichte CD van Janmaat haalde evenmin genoeg stemmen voor een zetel. Ook het Consortium zakte in de tweede helft van de jaren tachtig in elkaar, door onderlinge ruzies, confrontaties met justitiële instanties en vanwege de hoge leeftijd van veel prominenten – al zaten er ook enkele jongeren bij.¹⁷⁶

Na de verkiezingsnederlaag en een faillissement maakte de Centruumpartij een doorstart als Centrumpartij '86 (CP'86), al was dit vooral op papier. De vijf raadsleden (Almere, Amsterdam, Lelystad, Rotterdam en Utrecht) lieten nauwelijks van zich horen en bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1989 liet CP'86 verstek gaan. CP'86 maakte op de valreep een comeback doordat kaderleden van JFN en NJF, de eerder rivaliserende jongerenorganisaties van de NVU, de partij nieuw leven inbliezen. Mordaunt hief de JFN op en werd in 1990 namens CP'86 raadslid in Den Haag. Ook in Amsterdam en Rotterdam wist CP'86 in de gemeenteraad te komen.¹⁷⁷ De CD kwam in 1990 eveneens in verschillende steden in de gemeenteraad.¹⁷⁸

Waar Janmaat met de Centrumpartij angstig was geweest voor reputatieschade, leek hij nu minder behoudend. Zo ging hij in 1990 in zee met iemand als Richard van der Plas van Actiefront Nationaal Socialisten. Van der Plas werd raadslid in Purmerend en Janmaat nam hem zelfs op in het hoofdbestuur van de CD. Het leek erop dat de CD na het geweld in Kedichem vooral controversiële figuren aantrok die zelf nauwelijks nog iets te verliezen hadden.¹⁷⁹

In dat opzicht was in de jaren tachtig een kentering zichtbaar, waarbij een partij of groep niet alleen beschadigd kon worden door de aanwezigheid van oud-NSB'ers en oud-SS'ers in de gelederen, maar eveneens kon worden besmet door de aanwezigheid van radicale jongeren – die de partij qua gedachtegoed rechts inhaalden en geweld niet schuwden.

176 Van Donselaar (1991), p. 202-205. Volgens Van Donselaar zou de verzendlijst van het Consortium in 1985 zo'n 450 adressen tellen, waarvan veel in het buitenland.

177 Van Holsteyn (1998), p. 21-22

178 Opvallend is dat enkele raadsleden radicale activisten bleken te zijn, die zich mogelijk tot de CD en CP'86 hadden gewend nadat de NVU in 1987 alle activiteiten had gestaakt wegens weinig leden, financiële problemen en individuele strafzaken. Van Donselaar (1991), p. 212

179 Van Donselaar (1991), p. 201, 205, 212. Niemöller (2015), p. 331-332. De Vetten (2016), p. 262

Verbodskwestie naar de achtergrond

Hoewel discriminatie en racistisch geweld in de jaren tachtig tijdelijk hoog op de agenda stonden, werden er vanuit de overheid nauwelijks pogingen ondernomen om eventuele partijen of groepen te verbieden. Na het NVU-debacle werd er in 1986 een wet van kracht waardoor bij een toekomstig verbod op een racistische organisatie ook onlosmakelijk een ontbinding was verbonden.¹⁸⁰

De verbodskwestie verdween echter naar de achtergrond. De NVU, waar het allemaal mee was begonnen, was uiteengevallen en had nooit electorale successen behaald. De Centruumpartij was gescheurd en brokkelde verder af. De Centrum Democraten kwamen niet van de grond en Janmaat verdween in 1986 uit de Tweede Kamer.¹⁸¹ Bovendien kon met de in 1988 aangenomen Wet openbare manifestaties op lokaal niveau makkelijker worden voorkomen dat radicaal- en extreemrechtse demonstraties en bijeenkomsten zouden plaatsvinden. Ook de terugkeer van Janmaat in de Tweede Kamer in 1989 bracht de verbodsdiscussie niet opnieuw op gang.

Het OM kreeg in de jaren tachtig kritiek van politiek en de media dat zij een weinig actief vervolgingsbeleid voerde, hoewel er op individueel niveau wel personen voor discriminatie werden vervolgd.¹⁸² Volgens het OM was niet altijd te bewijzen dat een pamflet met racistische uitlatingen afkomstig was van een bepaalde groepering. In andere gevallen was er de angst om een zaak te verliezen en begon men er liever helemaal niet aan. Liever negeren dan verspreiders van racistische teksten de kans geven om de martelaar uit te hangen, zo leek de gedachte.

Dat veranderde in de jaren negentig, waarin radicaal- en extreemrechtse groepen zich ook tegen preventieve demonstratieverboden gingen verzetten – niet door naar de rechter te stappen, maar door verboden te negeren. En in datzelfde decennium werd ook CP'86 verboden en ontbonden.

180 Met deze 'Wet van 17 maart 1988 tot wijziging van enige bepalingen over verboden rechtspersonen' was in 1982 een begin gemaakt. De wetswijziging werd vanaf 1986 van kracht. Door het in 1966 tot stand gekomen Internationaal Verdrag inzake de Uitbanning van Alle Vormen van Rassendiscriminatie (IVUR) werd racisme een nieuwe verbodgrond. Daarmee verplichtte Nederland zich om organisaties die rassendiscriminatie in de hand werken of daartoe oproepen, onwettig te verklaren en te verbieden. Dit was bij de NVU echter niet gelukt, omdat de NVU wel was verboden maar niet was ontbonden. De Nederlandse regering kwam internationaal onder vuur te liggen, wat de voornaamste reden was van bovengenoemde wetswijziging.

181 Van Donselaar (1997), p. 60-61

182 Van Donselaar (1995), p. 26-27

3.5 1990-2000: VAN DE POLITIEKE ARENA NAAR DE STRAAT

In de jaren negentig bestond de radicaal- en extreemrechtse beweging uit een mozaïek van politieke partijen, organisaties en groeperingen, die elkaar deels overlaptten en deels bestreden. In dit decennium kreeg de beweging een nieuwe impuls door bij diverse verkiezingen electorale winst te behalen en zich succesvol te verzetten tegen demonstratieverboden. Dat kon echter niet worden omgezet in politieke invloed of in een samenwerking.

Janmaat had in 1989 een triomfantelijke comeback in de Tweede Kamer gemaakt, waar dit keer een stuk laconieker op werd gereageerd dan in 1982. De antiracismebeweging had haar strategie veranderd en richtte zich voornamelijk op het vieren van de bredere multiculturele samenleving. Zo werden demonstraties vervangen door jaarlijks terugkerende manifestaties van onder andere Nederland Bekent Kleur (Internationale Dag tegen Racisme). Ook ging zij zich steeds meer richten op beleidsadvisering, cursussen over intercultureel management en informatievoorziening aan scholen. Hierdoor werd de antiracismebeweging een gesprekspartner van de politie, het OM en ministeries.¹⁸³

Kritiek op het multiculturele ideaal

Tegelijkertijd was er een zichtbare verandering in het politieke en maatschappelijke klimaat. Zo liet Frits Bolkestein (VVD) zich als Kamerlid kritisch uit over het multiculturele ideaal en zette hij onderwerpen als immigratie en integratie op de politieke agenda. Op een congres van de Liberale Internationale in 1991 in de Zwitserse stad Luzern opende hij het debat over de plek van moslims in de Nederlandse samenleving. Bolkestein betoogde dat bepaalde westerse waarden – zoals vrijheid van meningsuiting en gelijkheid tussen man en vrouw – leidend moeten zijn bij de integratie. Als de islam botst met westers-democratische waarden, dan dienen moslims zich aan te passen, zo meende hij.¹⁸⁴

Belangenbehartigers van culturele minderheden spraken schande van Bolkesteins woorden. Bolkestein publiceerde een kleine week later in *de*

183 Witte (1998), p. 141

184 Witte, R. (2010), *Al eeuwenlang een gastvrij volk. Racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland (1950-2009)*, Amsterdam: Aksant University Press, p. 100

Volkskrant een paginagroot artikel waarin hij alles herhaalde.¹⁸⁵ De regeringspartijen CDA en PvdA organiseerden hierop een Nationaal Debat over de Integratie van Minderheden, dat een brede maatschappelijke context kreeg door de opkomende invloed van columnisten.¹⁸⁶ Met zijn betoog slaagde Bolkestein erin om zijn standpunten permanent op de politieke agenda te krijgen zonder dat het etiket van racisme of fascisme aan hem bleef kleven.¹⁸⁷

Skinheadbeweging

In 1990 herrees CP'86 doordat jongeren onder leiding van Mordaunt en Martijn Freling (ooit leider van het NJF en in 1984 oprichter van het nog radicalere Aktiefront Nationale Socialisten) de partij nieuw leven inbliezen. Hoewel hun militante en illegale demonstraties nieuwe groepen jongeren aantrokken – met name skinheads – stootte dat ook (potentiële) leden af.¹⁸⁸

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1990 won CP'86 vier zetels. Vier jaar later wist CP'86 negen raadszetels te halen, met name in gemeenten waar de CD als electorale concurrent afwezig was. In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1994 wilde de partij zich distantiëren van de CD en besloot ze tot een naamswijziging: Nationale Volkspartij/CP'86 (afgekort NVP/CP'86, hierna nog steeds CP'86 genoemd). Het leverde geen Kamerzetel op.¹⁸⁹

De CD haalde elf zetels bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1990, drie zetels bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1991 en maar liefst 78 zetels bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994. Even leek het erop dat de CD datzelfde jaar ook bij de Tweede Kamerverkiezingen zeven zetels zou halen, maar dat werden er uiteindelijk drie.¹⁹⁰

185 Bolkestein, F., 'Integratie van minderheden moet met lef worden aangepakt', *de Volkskrant*, 12 september 1991

186 Witte (1995), p. 140, 148. Witte (2010), p. 100, Prins, B. (2002), 'The nerve to break taboos: New realism in the Dutch discourse on multiculturalism', in: *Journal of Migration and Integration*, Vol. 3, No. 4, p. 363-379

187 Witte (2010), p. 101

188 Begin jaren negentig beleefde de skinheadbeweging als jeugdcultuur haar hoogtepunt, maar vanaf 1992 zakte het weer in – met name door het gebrek aan ontmoetingsruimtes, het slechte imago (mede het gevolg van de overlast die ze veroorzaakten) en concurrentie van de opkomende gabbercultuur. Van Donselaar (1997), p. 5, Lucardie (1998), p. 22-25, Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 68

189 Lucardie (1998), p. 23

190 Van Donselaar (1997), p. 6, Lucardie (1998), p. 25

Sociale druk en angst

De verkiezingswinst kon echter niet worden omgezet in politieke invloed. Behaalde raadszetels gingen verloren door onderlinge ruzies of doordat er niemand was om de functie in te vullen. Veel gekozenen haakten af na sociale druk, of uit angst dat ze hun carrière wel konden vergeten.¹⁹¹ Zo verklaarden drie vakbonden dat zij het lidmaatschap van leden zouden ontnemen wanneer zij actief betrokken bleken bij CD of CP'86.¹⁹² Ook werkgevers die werknemers ontsloegen die voor dergelijke partijen actief waren, werden door de rechter steeds in het gelijk gesteld.¹⁹³

Door een combinatie van uitsluiting, verstoting, geweld en stigmatisering bleef de beweging bestaan uit politiek radicalen. Binnen een moeizaam en politiek onvriendelijk klimaat slaagden organisaties en partijen er niet in om een functionerende structuur op te zetten.¹⁹⁴ Zo bleek in 1997 uit een enquête dat driekwart van de CD-leden bewust inactief lid was, omdat zij een maatschappelijk cordon sanitaire en de reactie van hun omgeving vreesden als zij meer voor de partij zouden doen.¹⁹⁵

Binnen CP'86 werd de richtingenstrijd in het voordeel van de meer radicale tak beslecht en ook de CD kampte met een uittocht vanwege het nogal eigengereide leiderschap van Janmaat. Het Nederlands Blok (NB) probeerde van de crisis in beide partijen te profiteren. De partij werd in 1992 opgericht naar het Belgische voorbeeld Vlaams Blok, al kwam het nooit tot een samenwerking. Het NB werd een soort verzameling van rechtse opposenten tegen Janmaat en haalde bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 een zetel in Utrecht, die het in 2000 kwijtraakte en waarna het zichzelf ophief.¹⁹⁶

191 Van Donselaar (1997), p. 47. Riel, C. van, en Holsteyn, J. van (1998), 'In de raad. Over het functioneren van gemeenteraadsleden van extreem-rechts', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 61-74

192 Het ging hier om FNV, CNV en CBTB (Christelijke Boeren- en Tuinders Bond). Witte (2010), p. 119

193 Schikhof (1998), p. 151

194 Schikhof (1998), p. 154-155

195 Esser, M. en Holsteyn, J. van (1998), 'Kleur bekennen. Over leden van de Centrum-democraten', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 75-95. Esser, M. (1997), *CD-leden bekennen kleur. Een onderzoek naar leden van de Centrumdemocraten*, Den Haag/Leiden: Vakgroep Politieke Wetenschap, Holsteyn, J. van (2001), *Neither Threat Nor Challenge. Right-wing extremism in the Netherlands*, Leiden: Paper for Presentation at ECPR Joint Sessions of Workshops, workshop 'Democracy and the New Extremist Challenge in Europe'. Online geraadpleegd op 25 december 2017: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/915cc17e-52b4-41b3-9662-74e60a3ba9f5.pdf>

196 Van Donselaar (1997), p. 6. Van Donselaar (2000), p. 55, 69

Verzet tegen demonstratieverboden

CP'86 ging zich in de jaren negentig steeds meer tegen demonstratieverboden zetten. Radicaal- en extreemrechtse demonstraties kregen vaak geen toestemming omdat zij mogelijk een bedreiging vormden voor de openbare orde, waarbij moet worden opgemerkt dat de politie sowieso niet geneigd was om hen te beschermen tegen geweld van antifascisten.¹⁹⁷

Onder de noemer Anti-Fascistische Aktie (AFA) had eind 1992 een aantal lokale antifascismecomités gepoogd hun strijd tegen radicaal- en extreemrechts nieuw leven in te blazen – onder meer door het organiseren van tegendemonstraties waarbij geweld niet werd geschuwd. Alleen al het dreigen daarmee bleek een bijzonder effectieve strategie om te verhinderen dat extreemrechtse demonstraties doorgang konden vinden.¹⁹⁸ Daar kwam verzet tegen. In de periode 1993-1995 negeerde CP'86 naar schatting zo'n tien tot vijftien keer het demonstratieverbod of demonstreerde ze zonder vooraf toestemming te vragen.¹⁹⁹

De CD worstelde met dezelfde demonstratieproblematiek en zocht hiervoor de samenwerking op met CP'86. In 1996 demonstreerden ze samen met ongeveer tachtig mensen in Zwolle. Burgemeester Franssen besloot de demonstratie niet op voorhand te verbieden en deze verliep rustig. Het was de eerste openbare bijeenkomst die radicaal- en extreemrechtse bewegingen in zo'n twintig jaar tijd hadden kunnen beleggen – al werden erna weer veel demonstraties verboden en liep de samenwerking al gauw spaak wegens onderlinge geschillen.²⁰⁰

Rechtszaken

Naast de demonstratieverboden speelden er ook rechtszaken. Het OM startte in 1993 een strafzaak tegen Janmaat wegens aanzetten tot haat tegen, discriminatie van, en zich opzettelijk beledigend uitlaten over mensen met een buitenlandse nationaliteit, afkomst en/of ras. Janmaat sprak van een 'politiek

197 Husbands, C.T. (1998), 'De Centrumstroming in perspectief: hoe verschillend is Nederland?', in: Holsteyn, J. van, en Mudde, C. (Eds), *Extreem-rechts in Nederland*, Den Haag: SDU, p. 175-191, p. 190. Mudde, C. (1995), 'De paria van de rechtsstaat: Extreem-rechts in Nederland', in: *Socialisme & Democratie*, Vol. 52. No. 5, p. 246-248

198 Van Donselaar (1997), p. 25-26, Van Donselaar (1995), p. 43-44, Van Donselaar (2000), p. 35, De Vetten (2016), p. 223-224, 260

199 Van Donselaar (1997), p. 24

200 Van Donselaar (1997), p. 7, 31-32. Janmaat zou CP'86 te radicaal hebben gevonden, waardoor een eventuele fusie niet tot de mogelijkheden behoorde.

proces' en na flink wat juridisch getouwtrek deed het Amsterdamse gerechtshof eind 1996 de definitieve uitspraak. De CD werd tot 5.000 gulden boete veroordeeld en Janmaat tot 3.000 gulden. Wil Schuurman had al eerder 1.000 gulden boete gekregen, plus 500 gulden voorwaardelijke boete. Ook een uitspraak van Janmaat over het afschaffen van de multiculturele samenleving kwam hem in maart 1997 op een veroordeling te staan. In hoger beroep werd hij eind 1997 veroordeeld tot een voorwaardelijke gevangenisstraf van twee maanden en een geldboete van 7.500 gulden.²⁰¹

Beeldvorming in de journalistiek

De CD was in de eerste helft van de jaren negentig het doelwit van maar liefst drie undercoverjournalisten, die aandacht hadden voor radicale leden.²⁰² Ze waren de personificatie van grof geweld en racisme.²⁰³ Het jaar 1994 was pr-technisch rampzalig voor de CD. Toen minister van Binnenlandse Zaken Ien Dales (PvdA) in januari 1994 plotseling overleed, zei Janmaat in de media nogal bot dat 'niet erg' te vinden.²⁰⁴ Ook ontstond er begin 1994 een mediarel over het vermeende antisemitisme van Janmaat, die een interview had gegeven aan *Elsevier*. Janmaat zou in het interview hebben gezegd dat minister Hirsch Ballin moest aftreden omdat hij Joods was. Hoewel later bleek dat hij dit niet zo had gezegd, werd het interview hem nog lang nagedragen.²⁰⁵

Daarnaast was er sinds de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 relatief

201 Zie: De Vetten (2016), p. 125-145

202 Peter Rensen van *Nieuwe Revu* werd actief lid van de Centrum Democraten (CD). Kees Kooiman van *De Groene Amsterdammer* schipte het tot secretaris van de jongerenorganisatie en werd raadslid voor de CD in Purmerend. Bas van Hout was namens weekblad *Panorama* en het Tros-programma *Deadline* undercover actief in het CD-kader. Zie: Stielstra, T., 'CD doelwit van drie undercoverjournalisten', *de Volkskrant*, 23 april 1994

203 Van Donselaar (1995), p. 60-61. Witte (2010), p. 120. Graman werd naar aanleiding van op verborgen camera gedane uitspraken over zijn gewelddadige veroordeeld tot een celstraf van twee jaar. Van der Plas werd in 1994 tot drie maanden cel veroordeeld wegens verzekeringsfraude.

204 Vetten (2015), p. 196

205 Janmaat ontkende de uitlatingen te hebben gedaan en eiste een rectificatie, waarop *Elsevier* de uitgewerkte geluidsband afdrukte – die afweek van het interview in het blad. Het OM vroeg de geluidsbanden op en de uitgewerkte tekst van het OM week weer af van de afgedrukte geluidsband in het blad. Janmaat zou niet het aftreden van toenmalig minister van Justitie Ernst Hirsch Ballin hebben gewild omdat hij Joods was, maar omdat hij geen immigrant van de derde generatie was. Pas dan zou Hirsch Ballin een overheidsfunctie mogen vervullen. Het Haagse gerechtshof ging niet over tot vervolging en vond dat Janmaat door de journalisten nogal suggestief was ondervraagd met de bedoeling om hem uitspraken te ontlokken. Zie voor de uitgebreide analyse: Niemöller (2015), p. 269-283, Vetten (2016), p. 196-197

veel aandacht voor het functioneren van individuele raadsleden van CD en CP'86, die zich zelden of nooit bij vergaderingen zouden vertonen. Dat beeld is later met onderzoek wel enigszins genuanceerd; zo bleken sommige leden altijd present te zijn geweest.²⁰⁶

Racistisch geweld, maar niet te linken

Individuele leden van CP'86 werden in de jaren negentig vervolgd, onder meer voor wapenbezit, vernielingen, bommeldingen, mishandelingen en het gebruik van de slogan 'Eigen Volk Eerst'.²⁰⁷ Naar aanleiding van toenemend racistisch geweld in het net herenigde Duitsland rees in de jaren negentig de vraag of zoiets ook in Nederland zou kunnen gebeuren.²⁰⁸ Hoewel er in Nederland in 1992 twee racistische geweldsgolven waren in de vorm van aanvallen op mensen, gebouwen van minderheidsorganisaties, het in brand steken en vernielen van moskeeën, het verspreiden van bedreigende pamfletten, en het plegen van bommeldingen bij asielzoekerscentra, bleek het lastig dit te linken aan radicaal- en extreemrechtse partijen, organisaties en formaties.²⁰⁹ Als er al een relatie was, dan was deze vaak indirect en viel het geweld hooguit in verband te brengen met personen die deel uitmaakten van een formatie. Een andere zichtbare trend was dat steeds meer politieke tegenstanders van radicaal- en extreemrechts te maken kregen met acties. Vooral prominente politici van GroenLinks waren vaak het doelwit. Ook hier waren er geen aanwijzingen dat er sprake was van een centrale aansturing.²¹⁰

In de jaren daarna deed onder meer het WODC onderzoek naar racistisch geweld in Nederland en kwam er vanaf 1997 een jaarlijkse *Monitor racisme en extreemrechts*, die in 2006 werd omgedoopt tot *Monitor racisme en extremisme*.²¹¹

206 Riel en Holsteyn (1998), p. 64-68

207 Witte (1995), p. 152, Witte (2010), p. 120, p. 123

208 Witte (2010), p. 105

209 Idem.

210 Van Donselaar (2000), p. 7

211 In de jaarlijkse *Monitor racisme en extreemrechts* en later *Monitor racisme en extremisme* worden verschillende categorieën meegenomen: bekladding, bedreiging, bommelding, confrontaties tussen groepen, brandstichting, vernieling, mishandeling en doodslag. Overigens is het soms lastig die categorieën strak te hanteren, want een bekladding van bijvoorbeeld een synagoge kan door de Joodse geloofsgemeenschap ook worden ervaren als een bedreiging. In de *Monitor* wordt steevast gesteld dat er sprake is van 'onderrapportage' en dat het aantal getelde incidenten met vier of zelfs veertig moet worden vermenigvuldigd om het werkelijke aantal incidenten dichterbij te benaderen.

Terwijl het aantal geregistreerde racistische incidenten steeg (van 201 in 1996 naar 406 in 2000, al zijn er vraagtekens bij deze cijfers)²¹² en het accent van bekladdingen naar bedreigingen en mishandelingen verschoof, nam de politieke invloed van radicaal- en extreemrechts af.²¹³

De individuele rechtszaken leidden tot een toenemende criminalisering van CD en CP'86 en droegen bij aan een groeiende interne onenigheid. Mensen traden terug of werden uit de partij gezet.²¹⁴ In een reportage van *Netwerk* door AVRO en NCRV werden in 1996 de nazistische tendensen van CP'86 belicht. Daarin was onder meer Martijn Freling (op dat moment Rotterdams raadslid) te zien die de Hitlergroet bracht tijdens een bijeenkomst van neonazi's in Amstelveen. De uitzending leidde tot een interne ruzie, die

Het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum (WODC) publiceerde in 2007 een onderzoek van het Willem Pompe Instituut naar strafbare discriminatie. De onderzoekers concludeerden dat de gegevens uit de publicaties van de jaarlijkse *Monitor racisme en extremisme* onvoldoende geschikt waren, omdat de gebruikte definities en terminologie onvoldoende aansloten bij de juridische definities, terminologie en afbakening van racisme en geweld. Zie: Brants, C., Kool, R. en Ringnalda, A. (2007), *Strafbare discriminatie*. Utrecht: Willem Pompe Instituut voor Strafwetenschappen Universiteit Utrecht, p. 149-151

212 Na 1992 nam het racistische geweld zelf niet af. In 1994 publiceerde politicoloog Frank Buijs samen met Van Donselaar de eerste academische studie naar racistisch geweld in Nederland. In hun rapportage zagen zij een toename van 30 procent: van 270 gemelde incidenten in 1992 tot 352 meldingen in 1993. Daarbij moet worden opgemerkt dat er verschillende registratievormen waren. Zo registreerde het ene politiebureau twintig dreigbrieven op twintig verschillende adressen als één incident, terwijl een ander bureau dit als twintig afzonderlijke incidenten aanmerkte. Ook werden lang niet alle voorvallen gemeld. Maar de conclusie was voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst aanleiding om het WODC nader onderzoek te laten doen naar achtergronden en motieven van daders van racistisch geweld. Het WODC telde in totaal 1.228 incidenten, waarvan het merendeel bestond uit bekladdingen. Daarnaast ging het om een groot aantal bedreigingen en het verspreiden van folders en pamfletten. In 96 procent van alle in 1994 geregistreerde incidenten gingen de daders vrijuit. Daarnaast gaf het ministerie van Binnenlandse Zaken de opdracht om jaarlijks racisme en extreemrechts in Nederland in kaart te brengen. Zie: Buijs, F.J. en Donselaar, J. van (1994), *Extreem-rechts: aanhang, geweld en onderzoek*, Leiden: Leids Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, Bol, M.W. en Wiersma, E.G. (1994), *Racistisch geweld in Nederland; aard en omvang, strafrechtelijke afdoening, dadertypen*, Den Haag/Gouda: WODC, Van Donselaar (1997)

Daarnaast is het soms ook lastig te bepalen of het racistische geweld echt uit extreemrechtse hoek kwam. Zo was er in 2001 een toename te bespeuren van antisemitisch geweld, maar kwamen de daders soms ook uit islamitische kring – waarbij de bedreiging of bekladding een reactie was op de Palestijnse intifada. Zie: Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P. R. (2001), *Monitor racisme en extreemrechts. Vierde rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden, p. 14

213 Van Donselaar (2000), Van Donselaar en Rodrigues (2001)

214 Witte (2010), p. 122

overigens ook voortkwam uit persoonlijke conflicten, waarna in 1997 een groep van dertig leden zich afsplitste onder de naam Volksnationalisten Nederland (VNN). In 1998 ontstond hieruit weer een nieuwe splinter: de Nieuwe Nationale Partij (NNP).²¹⁵

De openlijk neonazistische koers van CP'86 duurde betrekkelijk kort, zeker nadat vrijwel de gehele Tweede Kamer (met uitzondering van de CD) in 1996 had aangedrongen op een verbodsactie tegen CP'86, waarbij het fundament al was gelegd met individuele veroordelingen van leden.²¹⁶ Uiteindelijk besloot de Amsterdamse rechtbank op 18 november 1998 de partij te verbieden, omdat zij niets anders beoogde dan het oproepen en aanzetten tot, dan wel het bevorderen van discriminatie van allochtonen.²¹⁷

Met de aangekondigde verbodsprocedure in het vooruitzicht was de partij al leeggestroomd. Ook bestuurders waren vertrokken, op Freling na. Bestuurders als Freling en Mordaunt hebben zich daarna nauwelijks meer gemanifesteerd. De meeste radicalen gingen op in kleine neonazi-groepjes zonder formele lidmaatschappen, en de meer gematigden vertrokken naar de VNN en later de NNP.²¹⁸

Vrije val politieke partijen en diffuse gezelschappen

Na het aanvankelijke electorale succes was de beweging eind jaren negentig in een vrije val geraakt. Eerder dat jaar hadden CP'86 en CD al forse verliezen geleden bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1998 en de Kamerverkiezingen van mei 1998.²¹⁹ De CD verloor al haar Kamerzetels en behield alleen in Schiedam een raadszetel, CP'86 verloor al haar raadszetels. Het Nederlands Blok wist haar enige raadszetel in Utrecht te behouden.²²⁰

215 Van Donselaar (2000), p. 57-60. CP'86 bleef op dat moment achter met nog zo'n 150 leden, maar door de openlijke neonazistische koers kwam er al gauw een leegloop.

216 Van Donselaar (2000), p. 51, Van Donselaar (1995), p. 80

217 Van Donselaar (2000), p. 52

218 Van Donselaar (2000), p. 58

219 Afgezien van de criminalisering van CD en CP'86 en de stortvloed aan negatieve publiciteit, waren gevestigde partijen in hun verkiezingsprogramma's van 1998 kritischer geworden over minderheden en migratie. Witte (2010), p. 177, Van Donselaar (2000), p. 71

220 Van Donselaar weet de electorale neergang onder meer aan de media-onthulling, het isolement waarin partijen en leden verkeerden, de verzwaring van de handtekeningeneis voor de verkiezingen en het feit dat de meeste partijen nauwelijks campagne hadden gevoerd. Zie: Van Donselaar (2000), p. 45-47, 71

De slapende Nederlandse tak van Voorpost was in 1996 overgenomen door de voormalige CP'86-bestuurders Marcel Rüter en Tim Mudde, die oud-leden van CD en CP'86 verwelkomden. Van Donselaar schat dat Voorpost in 1999 samen met twee kleine, aanverwante nationalistische studentenverenigingen zo'n 150 leden had. Ook telde hij nog de leden van NNP (200), CD (150) en Nederlands Blok (40), al bleef het lastig om strikte grenzen te trekken en zag hij veel overlap.²²¹

Daarnaast waren er nog wat diffuse gezelschappen van neonazi's zonder formeel vastgelegde lidmaatschappen, waaronder het ANS (Aktiefront Nationale Socialisten), de NVU (medio jaren negentig in overleg met Glimmerveen gereactiveerd door Constant Kusters en Eite Homan) en het Nationaal Offensief. Op lokaal niveau waren er kleine clubs als White Power Waalwijk, Nazi Front Zeeland en Nazi Front Twente. Van Donselaar schatte dat de neo-nazi-groepjes rond 1999 gezamenlijk uit ongeveer 120 mensen bestonden.²²²

Van de in totaal 660 geschatte leden en sympathisanten van radicaal- en extreemrechtse formaties schatte Van Donselaar dat rond 2000 slechts 55 tot 110 mensen ook daadwerkelijk tot de actieve kern behoorden.²²³ Zelf zag hij dat als een neergang, want in het najaar van 1997 schatte hij de aanhang op 1.100 tot 1.440, met een actieve kern van 180 tot 200 mensen.²²⁴ De aantallen worden overigens door de voor dit proefschrift geïnterviewde personen bestreden: 'We waren met veel minder,' aldus Rob (25-40, Identitair Verzet).

Geen invloed, wel stigmatisering

De veranderende maatschappelijke en politieke context vormt een mogelijke verklaring waarom Janmaats terugkeer in Tweede Kamer minder weerstand opriep dan in de jaren tachtig. Het betekende echter niet dat de radicaal- en extreemrechtse beweging in de jaren negentig wist te groeien, of meer invloed wist te vergaren.

Doordat individuele leden te maken kregen met uitsluiting, verstoting, geweld en stigmatisering, bleef de beweging vooral bestaan uit politiek radicalen – die soms liever de straat opgingen om vorm te geven aan hun activisme. Binnen een moeizaam en politiek onvriendelijk klimaat slaagden organisaties,

221 Van Donselaar (2000)

222 Van Donselaar (2000), p. 68, Donselaar en Rodrigues (2004), p. 15

223 Van Donselaar (2000), p. 69-70

224 Van Donselaar (1997), p. 10-11

partijen en formaties er niet in om een functionerende structuur op te zetten. Daarnaast had de beweging – nog meer dan in de jaren tachtig – last van interne ruzies en conflicten die tot versplintering leidden.

3.6 2000-2010: JONGERENSUBCULTUUR

De aanslagen van 9/11 leidden tot een toenemende bezorgdheid over islamitisch terrorisme. Nadat in Madrid op 11 maart 2004 bijna 200 mensen om het leven kwamen door bomaanslagen en Theo van Gogh in de vroege ochtend van 2 november 2004 door Mohammed B. op straat werd vermoord, nam in Nederland de vijandigheid toe ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond – en moslims in het bijzonder. Het leidde ook tot een verhit politiek debat, waarbij de onderwerpen islam, immigratie, integratie en veiligheid centraal kwamen te staan, die sowieso al in de politiek waren geëgendeerd.²²⁵

In navolging van Bolkestein had ook Pim Fortuyn in de jaren negentig al betoogd: ‘met name de islam is dikwijls een cultureel struikelblok voor de economische en maatschappelijke integratie in Nederland’.²²⁶ PvdA-coryfee Paul Scheffer had met zijn essay *Het multiculturalle drama* in 2000 een lakse houding van politiek en beleidsmakers tegenover minderheden benadrukt, die maar beperkt zouden integreren en daardoor op economisch en sociaal vlak niet konden meekomen.²²⁷

Politieke initiatieven ter ziele

Het veranderende politieke klimaat betekende niet dat radicaal- en extreem-rechts de wind in de zeilen had. Aan het einde van de jaren negentig waren de meeste politieke initiatieven ter ziele. De CD kampte met financiële problemen. CP’86 was ontbonden en NB was er niet in geslaagd om van lokale Utrechtse partij uit te groeien naar een landelijke speler.

225 Witte (2010), p. 132-133, 154, 161. Van Donselaar en Rodrigues registreerden na 9/11 190 geweldsincidenten in twee maanden tijd, voornamelijk brandstichtingen. In de maand na de moord op Van Gogh ging het om 174 geweldsincidenten. Zie: Van Donselaar en Rodrigues (2004)

226 Fortuyn, P. (1997), *Tegen de islamisering van onze cultuur. Nederlandse identiteit als fundament*, Utrecht: Bruna, p. 57

227 Scheffer, P. ‘Het multiculturalle drama’, *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000

De in 1998 opgerichte NNP wist (als voortzetting van de VNN en met kopstukken van CP'86 binnen haar gelederen)²²⁸ aanvankelijk de voormalige achterban van de Centrumstroming aan zich te binden, maar werd overvleugeld door het succes van Leefbaar Nederland, Leefbaar Rotterdam en de Lijst Pim Fortuyn (LPF).²²⁹

Even flirtte de NNP nog met de Rotterdamse partij Nieuw Rechts, maar een fusie mislukte. Daarna splitste in 2003 een deel van de NNP zich alweer af en ging verder onder de naam Nationale Alliantie – uit ergernis over Joodse deelname aan een gezamenlijke demonstratie met Nieuw Rechts. De Nationale Alliantie wilde diverse stromingen bundelen, maar in de praktijk waren ze vooral bezig met het bevechten van de NNP, de NVU en Nieuw Rechts.²³⁰ Ook de Nationale Alliantie was geen lang leven beschoren; in 2007 liepen in een demonstratie slechts zes personen mee.²³¹

Nieuw Rechts werd opgezet door de Rotterdammer Michiel Smit, die eerst politiek onderdak had gezocht bij de VVD, Leefbaar Rotterdam en de LPF-afsplitsing DeConservatieven.nl (geleid door voormalig LPF-Kamerlid Winny de Jong). In 2003 moest Smit als raadslid Leefbaar Rotterdam verlaten wegens zijn uitlatingen op de extreemrechtse webfora Stormfront en Polinco (waarover later meer) en contacten met het Vlaams Blok. Hij hield zijn raadszetel aan en richtte daarna zelf Nieuw Rechts op.

Vanaf eind 2003 probeerde Smit nadrukkelijk afstand te nemen van extreemrechtse subculturen, groepen en denkbelden, bijvoorbeeld door meer

228 Volgens Van Donselaar vormden de voormalige CP'86-bestuurders Marcel Hoogstra en Marc de Boer de drijvende kracht achter de NNP, evenals de ex-CP'86'ers Wim Beaux en Henk Ruitenburg. Hoewel er Kamervragen werden gesteld of de NNP geen voortzetting was van CP'86, was de toenmalige minister van Justitie Benk Korthals (VVD) van mening dat de NNP gematigder was. Hij zag daarom geen aanleiding voor een justitieel onderzoek. Zie: Van Donselaar en Rodrigues (2001), p. 27-29

229 Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P. R. (2002), *Monitor racisme en extreemrechts. Vijfde rapportage*. Amsterdam: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden, p. 42-43

230 Op 11 september 2003 herdachten in Rotterdam de Jonge Fortuynisten, de Vrienden van Pim, NNP en Nieuw Rechts de slachtoffers van de aanslagen van 11 september 2001 in de VS. Er bleek eveneens een groepje van de Joodse Defensie Liga de demonstratie te beveiligen, die door Nieuw Rechts zou zijn gevraagd. Sommige aanwezigen vonden deze samenwerking met een Joodse partij onverteerbaar en maakten de overstap naar de Nationale Alliantie. Zie: Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 51-54

231 In 2006 splitste een deel van de Nationale Alliantie zich af onder de noemer Nationalistische Volks Beweging, maar toen in 2007 de partijsecretaris overleed kwamen de activiteiten stil te liggen. Zie: Wagenaar, W. en Donselaar, J.G. van (2008), 'Extreemrechtse formaties', in: Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P. R. (Eds.), *Monitor racisme en extremisme. Achtste rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden, p. 43-68, p. 48, 59

hoogopgeleiden te willen aantrekken en het strakker modereren van racistische uitlatingen op het online-forum.²³² Ondanks een weinig heldere lijn werd Nieuw Rechts een redelijk stabiele partij met enkele honderden leden. Dat werd niet omgezet in electoraal succes. Smit haalde bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 alleen een zetel in de gemeente Lansingerland.

Nieuw Rechts kampte al gauw met financiële problemen en moest zich voor de rechter verantwoorden voor onjuist of oncontroleerbaar uitgegeven fractievergoedingen. Bovendien zag Smit zich gedwongen binnen korte tijd zijn zetel in Lansingerland weer af te staan omdat hij er niet woonde, waarna Nieuw Rechts instortte.²³³

Voorpost en Nationale Beweging

Voormalig CP'86-bestuurders Marcel Rüter en Tim Mudde waren er vanaf de tweede helft van de jaren negentig in geslaagd om een harde kern rondom het 'Heelnederlandse' Voorpost op te bouwen. Ze richtten zich op scholing, kader-vorming, ideologische bezinning, netwerken, deelname aan het politieke en intellectuele debat, en het streven naar respectabiliteit. Maar in 2001 vertrok Mudde en brokkelde de opgebouwde harde kern af.

In 2004 blies Paul Peters (in 2001 veroordeeld voor vernieling van een Joodse begraafplaats en eerder betrokken bij CP'86, NNP en bij Stormfront Nederland) als actieleader Voorpost Nederland nieuw leven in.²³⁴ Voorpost kwam echter al gauw negatief in het nieuws nadat elf jongeren van de pas opgerichte afdeling Flevoland voor de rechter moesten verschijnen wegens meerdere pogingen tot vernielingen, brandstichting en bedreiging van onder meer een

232 Donselaar en Rodrigues (2004), p. 56-57

233 Wagenaar, W. en Donselaar, J.G. van (2007), 'Extreemrechtse formaties in Nederland', in: *Monitor racisme en extremisme. Zevende rapportage*, Amsterdam: Anne Frank Stichting/ Universiteit Leiden, p. 111-137, p. 119

234 Van Donselaar en Rodrigues (2001), p. 31-33, Donselaar en Rodrigues (2004), p. 66. Zelf zegt Peters dat zijn veroordeling in 2001 een keerpunt is geweest. 'Het was een schandaal en heeft me met de neus op de feiten gedrukt. Ik heb er een celstraf voor uitgezeten, de schade vergoed, excuses gemaakt en er een schepje bovenop gedaan door vrijwilligerswerk te doen.' Naar eigen zeggen is hij niet meer extreemrechts. 'Ik wilde de democratie niet omverwerpen en voerde enkel actie volgens de regels voor thema's waar ik me zorgen over maak: islamisering, de multiculturele samenleving, de EU en het illegalenprobleem. Ik beschouw mezelf als radicaal-rechts.' Zie: Sterkenburg, N., 'Het is stil rond Pro Patria. Wie zijn ze en wat willen ze?', *Elsevier*, 3 augustus 2015

synagoge, een islamitische school en krakers.²³⁵ Peters werd zelf in 2008 landelijk nieuws toen hij toenmalig GroenLinks-Kamerlid Wijnand Duyvendak een taart in het gezicht gooide.

Mudde ging zich bezighouden met een collectief van organisaties onder de noemer Nationale Beweging, die met name in Eindhoven activiteiten zoals skinheadconcerten organiseerde op een eerder door een handjevol Nationalistische Studenten Eindhoven gekraakt voormalig kazerneterrein.²³⁶ Mudde speelde er zelf ook met zijn band Brigade M (aanvankelijk Brigade Mussert geheten).

Brigade M schreef onder meer het nummer *Internet Informanten*, uit ergernis over extreemrechtse aanhangers die hun ruzies openlijk via internet uitvochten – waarin een sneer naar extreemrechts-volger Van Donselaar voorkomt: ‘De AIVD leest vrolijk mee, en Kafka heeft weer wat te schrijven. Toetsenbordterroristen. Slaapkamernationalisten. (...) En zo ontstaat een bron waar Van Donselaar uit kan putten. Hij verdient zijn geld doordat jij zo loopt te kutten.’²³⁷ In 2003 verlieten Mudde en anderen de kazerne; pogingen om hem opnieuw te kraken mislukten.²³⁸

NVU en Stormfront

Ook de NVU was medio jaren negentig nieuw leven ingeblazen door Glimmerveen, die dit samen met Constant Kusters en ANS-kopstuk Eite Homan deed. In de praktijk kwam het erop neer dat regelmatig gezamenlijke bijeenkomsten of spontane demonstraties werden georganiseerd, waaronder in 1999 het herdenken van de 110e geboortedag van Adolf Hitler of in 2000 een bijeenkomst ter herdenking van de machtsovername door Hitler in 1933.²³⁹ Dergelijke evenementen deden vanwege hun openlijk nationaalsocialistische karakter veel stof opwaaien.

De NVU wist zich enkele malen succesvol te verzetten tegen demonstratieverboden. Zo verbood de burgemeester van Kerkrade in 2001 preventief

235 Wagenaar en Van Donselaar (2008), p. 53. Vijf van de elf werden verantwoordelijk gehouden en kregen twee jaar celstraf, waarvan acht maanden voorwaardelijk. Twee minderjarigen kregen jeugddetentie en een werd onder toezicht van Jeugdzorg geplaatst. Alle elf moesten een reclasseringstraject doorlopen.

236 Van Donselaar en Rodrigues (2001), p. 34, Van Donselaar en Rodrigues (2002), p. 53

237 <https://www.youtube.com/watch?v=chToXs3h-S0> (geraadpleegd op 12 januari 2017)

238 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 66

239 Van Donselaar en Rodrigues (2001), p. 35

een demonstratie, maar wist de NVU dit aan te vechten bij de rechter. Ook twee preventieve demonstratieverboden in Rotterdam en Harderwijk (2002) en een in Apeldoorn (2003) werden succesvol bij de rechter aangevochten en konden doorgang vinden.²⁴⁰

In 2002 had Kusters de leiding over de NVU van Glimmerveen overgenomen, al was hij zich wel wat gematigder gaan uiten nadat hij in 2001 een gevangenisstraf van vijf maanden had moeten uitzitten.²⁴¹ Ook kwam Kusters in conflict met de meer extreme aanhangers binnen de NVU, die het sowieso onverteerbaar vonden dat Kusters voor een tweeluik contact had met programmamaakster Catherine Keyl – die een Joodse achtergrond heeft. Het leidde ertoe dat het bestuur van de NVU in oktober 2003 er een verklaring uitdeed waarin zij zichzelf nadrukkelijk als ‘antizionistisch’ positioneerde.²⁴² Glimmerveen verliet de NVU en werd politiek dakloos, al werd hij vaak door lokale formaties wel voor advies geraadpleegd.²⁴³

De NVU kwam niet verder dan enkele tientallen aanhangers. Stormfront Nederland (SFN), niet te verwarren met het webforum Stormfront.org, werd in 2000 opgericht door twee voormalig NVU’ers die waren geroyeerd nadat zij in 1999 Joodse begraafplaatsen en oorlogsmonumenten hadden beklad. SFN was een ongeorganiseerde groep, een informele kring van gelijkgestemden zonder duidelijke leiders, die vooral aansluiting zocht bij de gabbercultuur en lokale jongerengroepjes die al extreemrechts georiënteerd waren – met name in Den Haag, Rotterdam, Leiden en de Drechtsteden.

Contacten verliepen veelal via internet en mobiele telefoons, waarmee SFN in staat bleek om relatief grote aantallen aanhangers te mobiliseren, en bij bijeenkomsten zo’n vijftig tot honderd mensen te trekken.²⁴⁴ In april 2001 werd een Joodse begraafplaats in Oosterhout beklad; ook hier bleken SFN-aanhangers voor verantwoordelijk. Maar in 2004 was SFN alweer ten onder gegaan aan interne conflicten, waarna lokale clubjes weer onder hun eigen naam verder gingen.²⁴⁵

240 Van Donselaar en Rodrigues (2002), p. 48-50, Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 49

241 Van Donselaar en Rodrigues (2002), p. 48

242 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 49

243 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 80

244 Van Donselaar en Rodrigues (2001), p. 38, Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 74

245 Van Donselaar en Rodrigues (2002), p. 51-51, Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 74. Overigens had SFN volgens Van Donselaar en Rodrigues veel vijanden in extreemrechtse kringen vanwege het drugsgebruik. Ook een vechtpartij bij een skinheadconcert in 2002 zou hen nog lang zijn nagedragen.

Hooligans en Lonsdale-jongeren

Hajo Schoppen deed, als een van de weinigen, in Nederland onderzoek naar de relatie tussen jeugdculturen en racistisch geweld, waarbij slachtoffers of doelwitten zijn uitgekozen vanwege hun etnische, raciale, religieuze, culturele of nationale afkomst.²⁴⁶ In zijn onderzoek maakte hij onderscheid tussen drie extreemrechtse jeugdculturen: voetbalhooligans, skinheads en gabbers. Hoewel racisme volgens Schoppen onder hooligans een vast onderdeel is van de vele beledigingen die ze uiten, vond hij geen diepgewortelde racistische of extreemrechtse denkbelden onder hen – enkele clubs uitgezonderd.²⁴⁷

Ook Van Donselaar en Rodrigues concluderen in hun *Monitor* dat er nauwelijks extreemrechtse deelname onder hooligans valt te ontdekken. De skinheadcultuur was, op een kleine harde kern na, al eind jaren negentig in Nederland ter ziele gegaan.²⁴⁸ Dat gold ook voor de gabbercultuur, maar rond het jaar 2000 nam de belangstelling voor hardcoremuziek weer toe en kwam er een tweede generatie gabbers op. Zij vervingen trainingspakken en sportschoenen door spijkerbroeken en kistjes, en gingen skinheadmerken als Lonsdale, Hooligan en Pitbull dragen. De tweede generatie gabbers staat daardoor ook wel bekend onder de naam ‘Lonsdale-jongeren’.²⁴⁹

Vaak betrof het relatief geïsoleerde groepen uit de provincie, die geen contact met elkaar of met landelijke organisaties hadden. Het ontbrak aan een samenhangende politieke ideologie, al was er wel bij een groot gedeelte van de groep sprake van vreemdelingenhaat, maakten ze zich schuldig aan geweldpleging tegen mensen met een migratieachtergrond, en vernielingen en brandstichting bij azc’s of islamitische gebouwen.²⁵⁰

Soms werden er wel ideeën, afspraken en muziek uitgewisseld via websites als Holland-Hardcore.com. Maar slechts enkele clubjes gabbers en Lonsdalers traden echt toe tot extreemrechtse organisaties.²⁵¹ Bij twee projecten in Winschoten en Zoetermeer in 2007 en 2008 bleek het bijvoorbeeld relatief eenvoudig om meelopers en jongeren die zich aangetrokken voelden van de

246 Schoppen, S. (1997), *Het zijn onze feesten; jeugdculturen en geweld tegen allochtonen in Nederland*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken, p. 9

247 Schoppen (1997), p. 100

248 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 68

249 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 70-71. Volgens Van Donselaar en Rodrigues ging het om enkele duizenden Lonsdale-jongeren. Zie: Van Donselaar en Rodrigues (2006), p. 132

250 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 70

251 Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 74-75

harde kern te vervreemden door hen op de huid te zitten, of juist een alternatief sociaal kader te bieden.²⁵²

Hoewel een formatie als de NVU zeker wel geïnteresseerd was in gabbers en Lonsdale-jongeren werden er geen pogingen ondernomen om hen te werven of te mobiliseren – al kwam het wel voor dat lokale groepjes zich aansloten bij landelijke demonstraties.²⁵³ Ook de AIVD concludeerde dat deze jongeren weliswaar een rechts-extreme houding hadden, maar dat er geen sprake was van een vastomlijnde extreemrechtse ideologie of sympathie en ook niet van een toeneemende radicalisering.²⁵⁴

Neonazi-subcultuur

Het idee van een extreemrechtse subcultuur waarbij de politieke strijd samenvalt met een eigen jeugdstijl inspireerde de nationaalsocialisten van de Nationaal Socialistische Aktie (NSA), die in 2005 was ontstaan uit een groep Lonsdale-jongeren rond Zoetermeer en al gauw samenging met de ANS. NSA/ANS werkte in de tweede helft van het decennium ook samen met de neonazi's van de Racial Volunteer Force (RVF). Allen baseren zich op het oorspronkelijke NSDAP-programma uit de jaren twintig.²⁵⁵

Volgens de AIVD is de aanhang van de RVF uiterst klein, maar heeft zij wel een disproportioneel grote stem in het ideologische debat onder rechts-extremisten. De RVF streeft naar een arisch Vierde Rijk, waarvan Nederland dan ook deel uitmaakt. Haar aanhangers zijn uiterst rigide en radicaal in hun opvattingen, waarbij 'het systeem' de grote vijand is. In de praktijk betekent hun verzet tegen 'het systeem' vooral kraken. De taakverdeling met NSA/ANS schetst de AIVD als volgt: 'Grofweg kan gesteld worden dat RVF de ideeën levert en NSA/ANS deze omzet in acties.'²⁵⁶

Het samengaan van een jeugdcultuur met politieke doelen zorgde voor een meer geïdeologiseerde en geradicaliseerde groep neonazi's, die zich met eigen spandoeken en leuzen aansloten bij demonstraties van de NVU – en daar

252 Van der Valk et al. (2010), p. 103-104, Demant et.al (2008), p. 22-53

253 Van Donselaar (2005), p. 16, 48, Van Donselaar en Rodrigues (2004), p. 74

254 AIVD (2005), *Lonsdale-jongeren in Nederland. Feiten en fictie van een vermeende rechts-extremistische subcultuur*. <https://www.aivd.nl/publicaties/publicaties/2005/07/20/lonsdale-jongeren-in-nederland-feiten-en-fictie-van-een-vermeende-rechts-extremistische-subcultuur> (geraadpleegd op 14 januari 2015)

255 Wagenaar en Van Donselaar (2008), p. 49-50, AIVD (2010), p. 6

256 AIVD (2010), p. 6

ook mensen wegkaapten. Toen Geert Wilders in 2008 na maanden van opgebouwde spanning zijn anti-Koran-film *Fitna* uitbracht, bleven de demonstraties uit islamistische hoek uit. Op het Binnenhof verzamelde media en politie zagen slechts één demonstratie: die van de NSA tegen de 'zionist' Wilders.²⁵⁷

Ook bij de Nederlandse tak van de neonazi-groepering Blood & Honour lag de nadruk vooral op groepsidentiteit en activiteiten als kroegbijeenkomsten, concerten, samen alcohol drinken en spontaan straatgeweld. Overigens was er bij Blood & Honour al snel een scheuring tussen radicalen die politieke doelen hadden en opgingen in ANS/RVF, en degenen die zich vooral aansloten voor de gezelligheid en de sociale activiteiten.²⁵⁸ Met name de laatste tak wist door het sociale aspect nog wel wat Lonsdalers aan zich te binden. Vanuit een lossere scene of subcultuur bleek de stap naar een meer radicale groep kleiner, zeker wanneer er een sociale binding ontstond in de vorm van vriendschappen.

Uit straatbeeld verdwenen, naar het internet

Rond 2010 waren de Lonsdale-jongeren als subcultuur alweer grotendeels uit het straatbeeld verdwenen.²⁵⁹ Waar de AIVD in 2007 nog vierhonderd militante rechts-extremisten telde, was dat in 2010 nog maar de helft. Ook concludeerde de AIVD dat de dreiging gering was, al sloot zij gewelddadige eenmansacties niet uit.²⁶⁰

Zoals eerder genoemd, roerden veel activisten zich via internetfora zoals Weerwolf (opgezet door het ANS), Stormfront, Holland-Hardcore en Polinco (een samentrekking van Politiek InCorrect). Hoewel Van Donselaar en Rodrigues in hun jaarlijkse *Monitor* tal van berichten konden citeren die kunnen worden gekwalificeerd als aanzetten tot geweld of haat, kwamen de plannen zelden verder dan de toetsenborden van forumleden.²⁶¹ Dat betekende echter niet dat de fora ongemoeid werden gelaten. Alle drie kregen ze rond 2007 en

257 Wagenaar en Van Donselaar (2008), p. 54

258 Idem.

259 Van Donselaar en Rodrigues (2006), p. 122-124. Wagenaar en Van Donselaar (2008), p. 49-52, Wagenaar en Van Donselaar (2010), p. 15-36, p. 33

De kleine radicale afsplitsing Combat 18 dook ook nog even op in Nederland, maar verdween al snel nadat bij een politie-inval wapens waren gevonden bij een prominent lid.

260 AIVD (2010), p. 12

261 Na de moord op Fortuyn was er sowieso sprake van een toegenomen dreigcultuur in Nederland en werd vijandige taal geuit tegen linkse politieke partijen en hun politici, bewindslieden, de milieubeweging, linkse actiegroepen en de krakersscene. Zie: Van Donselaar en Rodrigues (2002), p. 14, Van Donselaar en Rodrigues (2003), p. 27, 54. Witte (2010), p. 136-138

2008 te maken met justitieel optreden, waardoor er strikter werd gemodereerd en in het geval van Polinco het openbare deel van het forum werd gesloten.²⁶²

Samengevat kwamen in dit decennium lokale radicaal- en extreemrechtse politieke partijen niet van de grond wegens toegenomen concurrentie van landelijke partijen als Leefbaar Nederland, de LPF en de PVV. In navolging daarvan schoven ook de gevestigde partijen hun standpunten op ten aanzien van islam, immigratie, integratie en veiligheid.²⁶³ Het is niet het doel van dit proefschrift om vast te stellen in hoeverre de LPF of de PVV als radicaal- of extreemrechtse partijen te categoriseren zijn. In hoofdstuk 2 is gebleken dat daar allerm minst consensus over is. Wel lijkt het erop dat veel voormalige CD-stemmers en CP'86-stemmers er onderdak hebben gevonden.

In het decennium 2000-2010 is er vooral een groei te zien in het straat-activisme, als gevolg van een jongerencultuur waarin politieke doelen werden verweven met sociale activiteiten. Dat leidde echter niet tot veel blijvende nieuwe leden binnen de radicaal- en extreemrechtse beweging. Enerzijds leidden ideologische verschillen tot nog meer versplintering. Zo is gebleken dat formaties ook vanaf medio jaren negentig van tijd tot tijd geheel kunnen verschillen. Waar eerder CP'86 door Mordaunt en anderen werd overgenomen om vervolgens een neonazistische koers te varen, kregen ook de NVU en Voorpost nieuwe bestuurders, nieuwe leden en een nieuwe koers.

Daarnaast waren er veel onderlinge ruzies, waardoor velen ook de beweging weer verlieten. Zoals eerder genoemd, halveerde volgens de AIVD tussen 2007 en 2010 de harde kern van militante rechts-extremisten van vierhonderd naar tweehonderd.²⁶⁴ In 2010 bracht de Anne Frank Stichting een speciaal cahier uit, *In en uit extreemrechts*, waarvoor met twaalf voormalige extreemrechtse activisten werd gesproken die voorheen tot de harde kern behoorden.²⁶⁵

Als redenen noemden de respondenten onder meer dat zij teleurgesteld waren geraakt in het gedrag van andere 'kameraden', waardoor vriendschappen wegvielen. Daarnaast hing ook soms het einde van een formatie samen met de beslissing om de beweging te verlaten. Soms was het verlaten van de beweging het gevolg van persoonlijke groei, of werd er een afgewogen keuze gemaakt

262 Wagenaar en Van Donselaar (2008), p. 46-47

263 Zie onder meer: Aalberts (2012), p. 52

264 AIVD (2010), *Afkalvend front, blijvend beladen. Extreemrechts en rechts-extremisme in Nederland*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p. 9

265 Van der Valk et al. (2010)

tussen de kosten en baten, waarbij het extreemrechtse activisme vaak persoonlijke nadelen opleverde en respondenten verlangden naar het ‘gewone leven’.²⁶⁶

Vanaf 2010 slonk de aanhang nog verder, al kreeg de radicaal- en extreemrechtse beweging rond 2015 nieuwe aanwas omdat zij zich ging richten op bredere thema’s, zoals ‘islamisering’, asielbeleid en het uiterlijk van Zwarte Piet. Daarmee leek de beweging haar sociale isolement kwijt te raken.

3.7 2010-2020: BREDERE THEMA’S, NIEUWE AANWAS, WEINIG BLIJVERS

Hoewel Europa in 2011 werd opgeschrikt door de aanslag van de Noor Anders Breivik (77 doden) en in 2013 de rechtszaak van de Duitse Nationalsozialistischer Untergrund-moorden (tien doden tussen 2000 en 2007) van start ging, waren er geen aantoonbare banden met militante extreemrechtse bewegingen en personen in Nederland.²⁶⁷

Vanaf 2010 werd de jaarlijkse *Monitor* van de Anne Frank Stichting en de Universiteit Leiden overgenomen door het Verwey-Jonker Instituut, en omgedoopt tot *Rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland*, al bleef de Anne Frank Stichting wel het hoofdstuk over extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld verzorgen. In 2011 werden nog negentig actieve aanhangers van radicaal- en extreemrechtse groepen geteld.²⁶⁸ Enkele jaren later, in 2014, waren dit er honderd. In 2015 was er weer een stijging te zien, toen er 245 actieve personen werden geteld.²⁶⁹

266 Van der Valk et al. (2010), p. 75-82

267 Wagenaar, W. (2013), p. 49. AIVD, *Jaarverslag 2011*, Zoetermeer: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, p. 12. De AIVD schreef dat er in Nederland geen sprake is van een terroristische dreiging vanuit extreemrechts, maar kan niet uitsluiten dat er een actie door een geradicaliseerde eenling kan plaatsvinden.

268 Wagenaar, W. (2014), ‘Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld’, in: Tierolf, B. Hermens, N. en Drost, L. (Eds.) *Derde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2010 en 2011*, Utrecht: Anne Frank Stichting/Verwey-Jonker Instituut, p. 51-68

269 Wagenaar, W. (2016), ‘Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld’, in: Tierolf, B., Kapel, M. van, en Hermens, N. (Eds.) *Vijfde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2015*, Utrecht: Anne Frank Stichting/Verwey-Jonker Instituut, p. 42-54, p. 49. Hierbij moet worden opgemerkt dat Wagenaar in 2015 is overgegaan tot een andere tel-methodiek. Omdat veel mensen eenmalig een extreemrechtse demonstratie of activiteit steunden – meestal gericht tegen de komst van vluchtelingen – heeft hij niet alle aanwezigen meegeteld. Had hij dat wel gedaan, dan zou het aantal nog veel hoger zijn geweest. In plaats daarvan heeft hij de zichtbare aanhang meegeteld bij activiteiten die alleen toegankelijk waren voor eigen kring, en aanhangers die meerdere keren zichtbaar actief waren voor dezelfde organisatie.

Bredere groepen burgers aanspreken en ‘freelancers’

De laatste stijging is volgens Willem Wagenaar, onderzoeker van de Anne Frank Stichting, het gevolg geweest van felle, gepolariseerde debatten over vluchtelingen, ‘islamisering’, de EU, en het uiterlijk van Zwarte Piet. Aanhakend bij deze onrust manifesteerden radicaal- en extreemrechtse groepen zich de afgelopen jaren op deze specifieke thema’s en lieten ze het biologisch verklaard racisme en antisemitisme steeds vaker achterwege in hun uitlatingen, waardoor ze een bredere groep burgers wisten aan te spreken.²⁷⁰

Dit was onder meer te zien bij de demonstratie van het eenmalige gelegenhedscollectief Pro Patria, op 10 augustus 2014, waarbij zo’n 150 mensen door de Schilderswijk trokken om te protesteren tegen de Islamitische Staat (zie ook hoofdstuk 1). Ondanks de inzet van radicaal- en extreemrechts op een bredere groep burgers zijn er in dit decennium nog meer diffuse groepen, meestal zonder ledenstructuur of formele lidmaatschappen.²⁷¹ Zoals in dit proefschrift zal blijken, bevinden zich onder de geïnterviewden veel ‘freelancers’ die zich bewust niet (meer) aan een beweging binden – naar eigen zeggen omdat ze al vaak genoeg hebben meegemaakt dat formaties door interne strubbelingen uit elkaar vielen.

Leegloop bij de NVU

Hoewel de NVU steevast als partij de intentie heeft om aan de verkiezingen deel te nemen en dit soms ook doet, is zij er sinds de oprichting in 1971 nooit in geslaagd om ook maar een zetel te winnen. Nadat de NVU in 2001 bij de bestuursrechter het recht om te demonstreren succesvol had afgedwongen, is de partij zich vooral daarop gaan richten. Maar de opkomst is laag. Waar de NVU eerder tientallen deelnemers op de been wist te brengen, werden bij een demonstratie in 2013 slechts vijftien deelnemersesignaleerd. Enerzijds kwam dat door een leegloop van oudgedienden als gevolg van ideologische keuzes en onderlinge ruzies, anderzijds kon de NVU niet meer rekenen op steun van andere groepen.²⁷²

270 Wagenaar (2017), p. 37. Wagenaar (2015), p. 39-51, p. 45

271 Wagenaar (2017), p. 42

272 Wagenaar (2017), p. 39, Wagenaar (2014), p. 54, Wagenaar (2013), p. 51-52. De NVU noemt zichzelf ‘volksnationalistisch’ maar is nog steeds neonazistisch geïntendeerd. Wagenaar wijst erop dat partijleider Kusters bijvoorbeeld in 2016 nog deelnam aan een door Vlaamse nazi’s georganiseerd debat over de ‘historische waarheid’ over de Holocaust en de Tweede Wereldoorlog. Ook werden onder de vlag van de NVU graven van voormalige nazi-collaborateurs geëerd.

Tegenover de leegloop van oudgedienden stond geen nieuwe aanwas. Hoewel het lukte om jonge jongens aan te trekken, maar die zegden vaak na enige tijd hun lidmaatschap weer op. Daarnaast kreeg de NVU in 2014 voor het eerst weer te maken met een demonstratie die geen doorgang kon vinden. Van de Haagse burgemeester mocht zij niet in de Schilderswijk demonstreren. De bestuursrechter besloot de beslissing van de burgemeester in stand te houden.²⁷³

Individuele NVU-leden kregen na demonstraties te maken met strafzaken wegens groepsbelediging en aanzetten tot haat en discriminatie. In een zaak uit 2011 werd Kusters als leider van de NVU en organisator van de demonstratie vervolgd en als medeverantwoordelijke voor de uitlatingen aangewezen. Hij had de uitlatingen zelf niet gedaan, maar zich er ook niet van gedistantieerd. De zaak liep door tot aan de Hoge Raad, die in 2016 oordeelde dat hij inderdaad strafrechtelijk verantwoordelijk kon worden gehouden voor andermans strafbare uitlatingen bij een demonstratie.²⁷⁴

Minder leden neonazigroepen

Ook neonazi-groepen hebben in dit decennium minder leden en sympathisanten. Vanaf 2010 was Blood & Honour de enige neonazi-groep die nog meer dan tien aanhangers had. Nog altijd stond stijl (skinhead) en het sociale aspect (bier, feesten en geweld) voorop, de nationaalsocialistische ideologie was ondergeschikt. Daarmee is Blood & Honour nog altijd een los netwerk zonder centrale leiding. Vanaf 2016 werden er nauwelijks meer activiteiten gesignaleerd – ook niet van afsplitsingen.²⁷⁵ De enige uitzondering hierop vormt Kameraadschap Noord-Nederland (KNNL), een voormalige divisie van Blood & Honour die als zelfstandig netwerk verder is gegaan. In het najaar van 2015 werd zij opnieuw actief en sloot ze zich op verschillende plaatsen aan bij lokale protesten tegen de komst van vluchtelingen.²⁷⁶

Enkele andere kleine neonazi-groeperingen manifesteerden zich onder namen als Netwerk Nationale Socialisten, Vrije Nationalisten Noord-Brabant, Defend Gouda en Ulfhednar. Ulfhednar was een militante groep uit Noord-

273 Wagenaar (2015), p. 48

274 Wagenaar (2017), p. 49

275 Wagenaar (2013), p. 53-54. Wagenaar (2017), p. 40. In dit kader noemt Wagenaar nog wel het van Blood & Honour afgescheiden Kameraadschap Noord Nederland (KNNL), dat in 2016 enkele kleine acties en demonstraties in de eigen regio organiseerde, tegen de opvang van vluchtelingen.

276 Wagenaar (2016), p. 46

Holland die zich in 2011 van Blood & Honour afsplitste. Maar nadat drie leden van de groep in 2011 met vuurwapens werden gearresteerd en in 2014 werden veroordeeld tot werkstraffen en enkele maanden gevangenisstraf, verdween Ulfhednar weer van het toneel.²⁷⁷

In 2014 ontstond ook een kleine kring rondom de huiskamer kroeg De Nationalist in Ravenstein, opgezet door een NVU-kaderlid. Hij vertrok daarna bij de NVU en richtte met enkele gelijkgestemden de RVF Landstorm Nederland op.²⁷⁸ In Veendam werd in hetzelfde jaar de Rac'n'Roll Place opgericht, een ontmoetingsruimte voor neonazi's met een bar, sportruimte en concertpodium.²⁷⁹

Studiegenootschap Erkenbrand, Voorpost en Identitair Verzet

In 2016 werd ook het studiegenootschap Erkenbrand opgericht, dat een ontmoetingsplaats wil zijn voor mensen met nationalistische, radicaal-rechtse en extreemrechtse ideeën. In principe is Erkenbrand geen actiegroep en gaat het vooral om sociale activiteiten zoals kroegbijeenkomsten, wandelingen, kracht- en vechtsporttraining, georganiseerde lezingen en conferenties en het maken van podcasts, onder meer over het behoud van het blanke ras, dat bedreigd zou worden door immigratie, gemengde relaties, feminisme en homoseksualiteit.²⁸⁰

Daarmee wist Erkenbrand in 2016 en 2017 tientallen belangstellenden te werven, voornamelijk hoogopgeleiden die geen verleden hadden binnen andere extreemrechtse organisaties.²⁸¹ Drie Erkenbrand-aanhangers waren in november 2016 vlak na de Amerikaanse presidentsverkiezingen in Washington aanwezig bij een conferentie van de Amerikaanse alt-rightbeweging waarbij de Hitlergroet werd gebracht.²⁸²

Daarnaast waren er nog de identitaire formaties, waaronder Wagenaar Voorpost en Identitair Verzet schaat. Ook bij Voorpost liep het ledenaantal terug. Waar Van Donselaar schatte dat Voorpost eind jaren negentig met twee

277 Wagenaar (2015), p. 50. De hoofdverdachte was een bekende Belgische rechtsextremist die in 2014 daar veroordeeld zou worden voor deelname aan een terroristische organisatie. In Nederland bleef de aanklacht van het OM beperkt tot bezit van verboden wapens.

278 Wagenaar (2015), p. 42

279 Wagenaar (2016), p. 48

280 Observaties van de auteur

281 Wagenaar (2017), p. 40, Sterkenburg, N., 'Dan ben ik maar een nazi', *Elsevier*, 15 december 2015

282 Wagenaar (2017), p. 40. Ook voor het veldonderzoek voor dit proefschrift was er contact met twee van de aanwezigen bij de Amerikaanse conferentie

kleine nationalistische studentenverenigingen zo'n 150 leden had, telt Wagenaar rond 2015 zo'n vijftien vaste activisten. Aanhangers bezochten wel demonstraties in het buitenland of demonstreerden bij Sinterklaasintochten voor het behoud van Zwarte Piet, maar vanuit de organisatie werden vooral activiteiten voor de eigen achterban georganiseerd. In 2017 werd Voorpost actiever met demonstreren nadat enkele Twentenaren zich aansloten die eerder bij DTG (Demonstranten Tegen Gemeenten) zaten.²⁸³

Identitair Verzet wist met een bescheiden actieve aanhang veel maatschappelijke commotie en media-aandacht te genereren – door mediagenieke acties zoals een slot om het hek van de Ibn Ghaldoun-school in 2013 of het bezetten van moskeeën en gebouwen die werden aangewezen als vluchtelingenopvang.²⁸⁴ In 2014 was ze de drijvende kracht achter het gelegenheidscollectief Pro Patria, dat eenmalig in de Schilderswijk demonstreerde. Daarnaast nam Identitair Verzet vanaf het najaar van 2015 deel aan lokale burgerprotesten en demonstraties tegen de komst en vestiging van vluchtelingen – ook buiten de regio's waar de activisten zelf woonden. Eveneens voerden zij actie voor het behoud van Zwarte Piet bij Sinterklaasintochten. Dit leverde nieuwe aanhang op, die Identitair Verzet overigens niet wist te behouden. Zo bleek het toch lastig mensen te mobiliseren wanneer het om een protest buiten hun regio ging.²⁸⁵

Identitair Verzet is onderdeel van een internationaal netwerk waaronder ook Génération Identitaire (Frankrijk) en de Identitäre Bewegung (Duitsland, Oostenrijk) vallen. Enkele activisten reisden vanaf de zomer van 2016 naar Frankrijk af voor een kennisuitwisseling en ideologische lessen.²⁸⁶ Volgens het onderzoeksbureau NTA bereiden zij zich daar ook fysiek voor op een 'komende rassenoorlog', maar volgens Identitair Verzet zelf gaat het enkel om 'weerbaarheidstraining' voor als zij aangevallen worden tijdens demonstraties.²⁸⁷

283 Wagenaar, W. (2018), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in Tierolf, B., Drost, L., Kapel, M. van (Eds.), *Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, verdachten en afhandelingen in 2017*, Utrecht: Anne Frank Stichting/ Verwey-Jonker Instituut, p. 33-51

284 Wagenaar (2016), p. 42. Wagenaar schat de actieve aanhang op zo'n tien tot twintig personen. Zelf stelt Identitair Verzet groter te zijn. Voor dit proefschrift is meegelopen met Identitair Verzet. Zelf schat ik de actieve aanhang eerder in op dertig à veertig personen, waarvan de helft ondersteunende taken uitvoert zoals folderen, het maken van posters, het brengen van mensen naar actieplekken.

285 Wagenaar (2016), p. 42

286 Sterkenburg, N., 'Hoe extreem is Identitair Verzet?', *Elsevier Weekblad*, 16 september 2017

287 Kouwenhoven, A., 'Geweldstraining extreemrechts', *NRC Handelsblad*, 8 april 2019

Pegida, Rechts in Verzet en DTG

Tot slot zijn er nog protestbewegingen zoals Pegida Nederland, Rechts in Verzet en het eerdergenoemde Demonstranten Tegen Gemeenten. Pegida Nederland werd in 2015 opgericht als zusterorganisatie van Pegida Duitsland, dat in 2015 en 2016 redelijk succesvol was in het organiseren van grote demonstraties tegen de islam en immigratie, totdat er een scheuring kwam. Vanaf de eerste demonstratie in het najaar van 2015 kon Pegida Nederland op vijftig tot een kleine tweehonderd demonstranten rekenen, maar in de zomer van 2016 is de belangstelling alweer verdwenen.

In 2016 werd een Pegida-spreker veroordeeld tot een geldboete voor groepsbelediging en aanzetten tot haat en discriminatie, nadat zij bij een demonstratie had gezegd: ‘Een andere reden om moslims te verachten en te haten is hun krankzinnige ideologie. Want het is nooit een religie van vrede.’²⁸⁸ Nadat de belangstelling voor Pegida daalde en zij nauwelijks nog mensen op de been kreeg, richtte zij zich sinds 2017 op kleine mediagenieke acties zoals een slot om het hek van een basisschool of een pop met baby voor een moskee (die een kinderverkrachting moest uitbeelden).²⁸⁹

Dat Pegida steeds minder mensen op de been kreeg, komt vooral door interne conflicten en ruzies met andere groepen. Identitair Verzet kwam bijvoorbeeld in conflict met Pegida omdat zij geen eigen symbolen en uitingen mocht dragen bij Pegida-demonstraties. Daarnaast wil Pegida zich nadrukkelijk distantieëren van nationaalsocialisme en antisemitisme. Dit komt onder meer tot uiting in het logo, dat een hakenkruis in een prullenbak afbeeldt, en het feit dat Pegida zich afzet tegen de NVU.²⁹⁰

De Pegida-afsplitsing Rechts in Verzet nam in 2017 de tactiek van kleine mediagenieke acties over, onder meer door in Zwarte Piet-kostuum een basisschool binnen te lopen en een onthoofde pop bij een moskee neer te leggen.²⁹¹

DTG (Demonstranten Tegen Gemeenten) bestond kort nadat in het najaar van 2015 plannen ontstonden voor een vluchtelingenopvang in Enschede. Wat oorspronkelijk als een lokaal buurtprotest begon, werd steeds

288 Wagenaar (2017), p. 48

289 Wagenaar (2018), p. 37

290 Wagenaar (2016), p. 47-48. Wagenaar (2017), p. 40, 47. Pegida probeert NVU-leden bij demonstraties te weren, tegelijkertijd wil de NVU niet dat haar leden naar Pegida-demonstraties gaan.

291 Wagenaar (2018), p. 37-38

groter door steun uit radicaal- en extreemrechtse hoek. Begin 2016 viel DTG alweer uit elkaar, enerzijds als gevolg van interne strubbelingen en anderzijds nadat vijf voormalig DTG-activisten brandbommen naar een moskee in Enschede gooiden. Zij werden veroordeeld voor brandstichting met terroristisch oogmerk. Vanuit DTG ontstonden ook andere groepen, zoals Dutch Self Defense Army (DSDA) en Soldiers of Odin, die aankondigden in Nederland te zullen patrouilleren als burgerwachten. Maar in de praktijk kwam dit niet van de grond.²⁹²

Enkele DTG'ers gingen verder onder een meer sociaal initiatief genaamd Nederlands Verbond, waarbij onder meer kleding en geld werd ingezameld om armlastigen te helpen die volgens Nederlands Verbond door de overheid in de steek werden gelaten. Maar in 2017 werd weinig meer van het initiatief vernomen.

Algemene thema's

De afgelopen jaren profileerden radicaal- en extreemrechtse groepen, formaties en personen zich nadrukkelijk op meer algemene thema's, in de hoop een bredere groep mensen aan te spreken. Even leek dat te lukken, getuige de stijging van het aantal activisten in 2015. Maar het blijft lastig om de nieuwe aanwas te behouden. Enerzijds zijn er al snel persoonlijke ruzies, anderzijds daalde de aanhang al gauw nadat bijvoorbeeld minder vluchtelingen en migranten naar Europa kwamen als gevolg van deals met onder andere Turkije.²⁹³

In sommige gevallen gaven burgers zelf aan geen behoefte te hebben aan steun vanuit de beweging. Zo vertelden verschillende geïnterviewden dat er eind 2017 plannen waren om bij de landelijke Sinterklaasintocht in Dokkum te protesteren tegen anti-Zwarte Piet-activisten, maar dat zij van lokale burgers te horen kregen dat die niet zaten te wachten op enige associatie met de radicaal- en extreemrechtse beweging. Boze Friezen blokkeerden op de dag van de intocht de snelweg, waardoor bussen met anti-Zwarte Piet-activisten de intocht niet meer konden halen. Voor sommige activisten was het sinds de intochten in Gouda (2014), Meppel (2015) en Maassluis (2016) de eerste keer dat ze niet bij een landelijke intocht aanwezig waren.

292 Wagenaar (2017), p. 42

293 Wagenaar (2017), p. 50

3.8 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk is een beknopt overzicht gegeven van de naoorlogse geschiedenis van de radicaal- en extreemrechtse beweging in Nederland. Tot aan de jaren zestig waren naoorlogse bewegingen vooral gericht op eerherstel van collaborateurs, al werden er in de praktijk nauwelijks mensen geholpen. De meeste Nederlanders met een ‘fout’ verleden hielden zich echter stil, en ook vanuit de media was er weinig aandacht voor hun oorlogsverleden.

In de jaren zestig kwam er als gevolg van het Eichmann-proces ook meer oog voor de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog, waardoor ook de aandacht toenam voor politieke delinquenten in Nederland. Journalistieke onthullingen over het nationaalsocialistische of NSB-verleden van verschillende prominenten van de Boerenpartij zorgden ervoor dat deze partij een extreemrechts imago kreeg dat bleef kleven. Waar in de jaren vijftig een vroegere medewerking met de Duitse bezetter in 1940-1945 nog vaak werd weggevuurd, kon het in de jaren zestig forse reputatieschade betekenen.

In de jaren zeventig werd de NVU opgericht, deels door mensen die te jong waren om een oorlogsverleden te hebben. Dat weerhield hen er echter niet van te dwepen met het nationaalsocialisme, en soms zelfs verder te gaan dan oudgedienden. De NVU koppelde oude idealen aan moderne thema's zoals massa-immigratie, waarmee zij extreemrechtse jongeren en oudgedienden binnen de partij wist te verenigen – al leidde de radicale koers van de NVU tot onderlinge conflicten en afsplitsingen.

Dat bood de Centrumstrooming in de jaren tachtig ruimte om een gematigd alternatief te vormen. Hoewel de Centrumstrooming zeker electoraal succesvol was, wist zij de behaalde zetels niet om te zetten in politieke invloed. Enerzijds waren er de onderlinge spanningen die leidden tot afsplitsingen, anderzijds bleek het ook door een combinatie van uitsluiting, verstoting, geweld, sociale druk en stigmatisering lastig om geschikte mensen te vinden om een solide partijkader neer te zetten. Daardoor wierven de CD en CP'86 steeds vaker radicalen, die vervolgens voor reputatieschade zorgden of juist de macht overnamen.

Door een moeizaam en politiek onvriendelijk klimaat slaagden organisaties, partijen en formaties er ook in de jaren negentig niet in om politiek invloed uit te oefenen of een functionerende structuur op te zetten. Daarnaast waren er, nog meer dan in de jaren tachtig, onderlinge ruzies en conflicten die leidden tot versplintering.

In de jaren negentig leek radicaal- en extreemrechts voor het eerst het politieke tij mee te hebben, als gevolg van opiniestukken van Frits Bolkestein – die zich kritisch opstelde ten aanzien van de multiculturele samenleving en orthodoxe elementen binnen de islam. Maar in de jaren negentig bleef de radicaal- en extreemrechtse beweging een onoverzichtelijk diffuus landschap van dubbele lidmaatschappen, losse samenwerkingsverbanden, ruziënde groepen, interne conflicten, en rondolende individuen die vaak overstapten naar een nieuwe afsplitsing – wat ook binnen formaties en partijen tot grote onderlinge verschillen leidde. Diverse media-onthullingen en individuele rechtszaken deden het imago van de CD en CP'86 geen goed. CP'86 werd eind jaren negentig zelfs verboden.

Rond de eeuwwisseling waren er enkel nog kleine politieke partijen waarbij radicaal- en extreemrechtse activisten zich konden aansluiten. Tegelijkertijd veranderde het politieke klimaat. Wie kritisch was over thema's als migratie en de plek van de islam in de samenleving kon vanaf de eeuwwisseling ook bij landelijke partijen als de LPF en PVV terecht – die overigens in tegenstelling tot de Boerenpartij en de CD erg hun best deden om mensen uit de radicaal- en extreemrechtse beweging buiten hun partijstructuren te houden.

De neergang van specifiek radicaal- en extreemrechtse politieke initiatieven leidde tot een toename van het straatactivisme door kleine diffuse groepen, dat nog eens gestimuleerd werd door een aanwas vanuit de gabberbeweging en de zogeheten Lonsdale-jongeren. Hoewel het vaak ging om lokaal opererende groepen die geen interesse hadden om toe te treden tot formaties, leidde de opkomst van een extreemrechtse jongerencultuur op lokaal niveau wel tot meer gewelddadigheden. Ook kwamen gelijkgestemden steeds meer met elkaar in contact via internet. Maar dit was van tijdelijke aard, zoals dat vaak gaat bij een jongerencultuur.

Vanaf 2010 waren de gabbers en Lonsdalers grotendeels uit het straatbeeld verdwenen en was er weer een daling te zien in het geschatte aantal activisten. Pas in 2015 steeg dit weer, als gevolg van felle gepolariseerde debatten over vluchtelingen, 'islamisering', de EU en het uiterlijk van Zwarte Piet. Dit zorgde voor een hernieuwde interesse in radicaal- en extreemrechts gedachtegoed, en door zich aan te sluiten bij lokale burgerprotesten kregen formaties nieuwe aanwas – al bleek het lastig nieuwelingen te behouden.

Nu in het vorige hoofdstuk en dit hoofdstuk de definitiekwestie en de beknopte geschiedenis van radicaal- en extreemrechts zijn behandeld, zal in het volgende hoofdstuk worden onderzocht hoe er in het verleden specifiek onderzoek is gedaan naar toetreding van radicaal- en extreemrechtse activisten.

